

**QAACCESSA MAKAA HAASAA HAALA AFAAN
OROMOOFI AFAAN AMAARAA AANAA DARRAA
SILASHII ABARRAA DHEERESSAA**

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIITIIF
DHIYAATE**

**YUUNVARSIITII FINFINNEE KOLLEEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII FI
JOORNAALISIMIITTI DAMEE BARNOOTA AFAAN,
OGBAARRUU FI FOOKILOORII OROMOO**

HAGAYYA, 2016

FINFINNNEE

Yuunivarsiitii Addis ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Ogbarruufi Fookiloorii Ittiin Guutachuuf Silashii Abarraatiin Mata duree;Qaacceessa Makaa Haasaa|Guraamaalee;Haala Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa Irratti qophaa'e adeemsa barbaachisu guutee kan dhiyaate.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____Mallattoo_____Guyyaa _____

Qoraa keessaa _____Mallattoo_____Guyyaa _____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Ibsa

Ani qorataan maqaafi malattoon koo armaan gadditti eerame waraqaan qorqnnoo kun hojii dhuunfaa koo kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessattu qorannoo eebbaatiif kan hin dhiyaanne ta'uufi wabiilee qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadamee hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo naan mirkaneesa.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Axereera

Qaaccessa qorannoo kanaa makaa haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa irratti xiyyeeffata. Gaaffiiwwan makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraarratti maalfakkaata, Fayyadama makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa maalfakkaata, makaa haasaa hawaasni bakka hundatti itti gargaaramuufi makaa haasaa keessatti hiikni jechootaa sadarkaa makaa haasaa sirriitti hubatamuu danda'uu kan jedhuuf deebii isaa bira gahuuf waliin dubbii afaaniifi caasaa Afaan Oromoo yookiin Afaan Amaaraa irratti wal makinsaan argamu gadi fageenyaan ragaaleen hawaasicha keessaa funaanaman qaaccessaan ilaalaameera. Qaaceessa kan keessatti waliin dubbii adda addaa keessatti daataa fi fakkeenyaan ibsuun ragaa funaane qaccessuun argannoo hawaasni afaan makaa ta'e haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa iddoo adda addaatti afaan sadarkaa dhamjechaa, gaalee, ciroofi himaatiin, kanaan manneen barnootaatti, waajjiralee adda addaa keessatti, naannoo namoonni yaada isaanii ibsachuu danda'an kamittillee bira gaheen jira. Makaa haasaa hawaasni ittiin gargaaramaa jiru kun hawaasichaaf bu'aa kan buusuufi iddoo barbaade sanatti hawaasichi kan itti tajaajilamaa jiru ta'uusaa qorannoo kanaan bira gahameera. Makaa haasaa qaaccessa caasaa walmakinsa afaan lamaan gidduu jiru irratti xiyyeeffate dhumarratti dhugummaa qorannichaatiin taa'ees hawaasni haala jireenyaan sabni gosa lama ta'ee walkeessa jiraachuun makaa akka uuman kan taasiise yeroo ta'u, fayyadama afaaniirratti, hiikaa barbaachisaa ta'e hawaasa hundaa kan hin hammanne ta'uu, itti fayyadama afaanii keessaatti Sadarkaa dhamjechaa, jechaa, gaalee, ciroofi hima keessatti kan argamu ta'uu, Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa adda baafachuu yeroo makaa haasaa gaggeessan haala barbaadaniin marii gochuu, himannaa dhiyyeeffachuu, falmii gaggeessuufi namoota afaan hojii kam keessattillee makaa haaasaa kana gadi fageenyaan hubachuu hin dandeenyeef cimuu ni danda'a. hawaasni iddoo garaagarraatti hawaasa keessatti kan calaqqisu ta'uu qorannichi addeessa.

Galata

Qorannoo kana yeroon hojjechaa turatti fayyaa,humnaafi obsa kan naaf laate waaqayyo guddaan galateeffadha. Itti aansuun qorannoo kanaan akkan milkaa'uuf gargaarsaa fi gorsa kan naaf gochaa turan gorsaa koo Adduunyaa Barkeessaa(MA) guddaa galatoomaan jedha.

Yeroo qorannaa kana gaggeessaa turetti kallattii hundumaan kan nacinaa dhabbattee “jabaadhu!”jettee najajjabeessaa turte haadha manaa koo Yaadee Oliiqaa ammayyuu naaf jiraadhu,yeroo maraas nabiraa hin dhibamiin jechaa Geetuu Jifaaraa kallattii hedduun kan nagargaaraa tureefi hiriyyoota koo yeroo maraa yaadaanis ta'e oogummaan na gargaaraa turaan maraaf galanni koo daangaa hin qabu.

Yeroon odeeffannoo funaanaa turerraa kaassee hanga ammaatti gargaarsa walirraa hin cinne kan naaf gochaa turan ,meeshaaleefi barreeffamaan gargaarsa hedduu kan naaf godhan mara osoo hin galateeffatiin hin hafu.

Jibsoo

Jechoonni qorannoo kana keessaatti dubbistootatti gufuu ta'uu danda'an jedhamaan armaan gadiitti eeramanii jiru.

Af-heddee-Afaan hedduu yookiin afaan lamaa ol ta'e kan namoonni ittiin waliigalan.

Makaa haasaa –Afaan adda addaa dubbachuu makaa haasaa uumuu yookiin afaan Oromoofi afaan Amaaraa haasaan keessatti makaa uumuu.

Qaaccessa-Qabiyyeen barreeffamaa maal akka fakkaatu haala tokkoon walqabsiisuun ibsuu.

Goolaba-Gudunfaan qorannichaa kan keessatti argamu.

Qabiyyee	Baafata	Fulla
Axereera.....		i
Galata.....		ii
Jibsoo.....		iii
Baafata.....		iv
BOQONNAA TOKKO;SEENSA		1
1.1. Ariirrata		1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....		3
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa		5
1.4. Barbaachisumma Qorannichaa		5
1.5. Daangaa Qornichaa.....		6
1.6. Hanqina Qorannichaa.....		6
BOQONNAA LAMA; SAKKATTA’A BARRUU		8
2.1. Seensa		8
2.2. Afaaniifi hawaasaa.....		8
2.3. Makaa Haasaa (Code Switching).....		10
2.4. Afaan Makaa ykn Makaa Haasa (code mixing or code switching).....		12
2.5. Gosoota Makaa haasaa.....		15
2.6. Haala Fayyadama Makaa Haasaa		15
2.7. Qabata Uumamsa Makaa Haasaa.....		18
2.7.1 Waliin Jireenya Hawaasaatiin.....		19
2.7.2. Amantaa.....		22
2.7.3. Barnoota.....		24
2.8. Ergiffannaa (Borrowing).....		24
2.9. Garaagarummaa Afaan Waliin Makuufi Ergifannaa.		26
BOQONNAASADII: SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA		28
3.1 Saxaxa Qorannoo.....		28
3.2. Mala Qorannichaa.....		28
3.2.1. Madda Ragaalee.....		29
3.2.2. Mala akkamtaa.....		29

3.3. Meeshalee Funaansa Ragaalee.....	30
3.4. Mala Xiinxala Ragaalee	31
BOQONNAA AFUUR: QAACCEESSA RAGAALEE	33
4.1. Seensa	33
4.2. Makaa Haasaa Afaan OromoofiAfaan Amaaraa.....	33
4.3. Ragaalee Qaaccessaaf Funanaman.....	34
4.3.1.Seensaa.....	34
4.3.2. sadarkaale Makaa Haasaa	34
4.3.2.1 Dhamjechaafi jecha	34
4.3.2.2. Gaalee.....	41
4.3.2.3 Ciroo.....	45
4.3.2.4. Hima.....	51
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA FI YAADA FURMAATAA	55
5.1 Cuunfaa.....	55
5.2 Goolaba.....	56
5.3. Yaada Furmaataa	58
Wabii.....	61

BOQONNAA TOKKO;SEENSA

1.1. Ariirrata

Hawaasa afaan baay'ee dubbatu keessatti xinqooqni afaanii walitti dhufeenya hawaasaa haalawwan akka afaan makoo, afaan ergifannaafi afaan wal makaa gara afaan tokko jijjiruufi ajjeessuutti geessuu ni danda'a (Fasild 1984), Itiyoophiyaan Biyya afaan adda addaa itti dubbatamuufi aadaa adda addaa qabdu dha. Kanaafuu wal makinsi afaan garagaraa keessatti akka jiruufi karaalee ittiin ibsamani afaan biyya keessaafi biyya alaatiin ibsamuu danda'a. Fakeenya namni Afaan Oromoo dubbatu tokko Afaan Oromoon hima eegalee afaan biraan xumura. Kunis sadarkaa jecha, gaaleefi hima garaagaraa keessatti mul'ata. Qorannoon kunis kan irratti xiyyeeffatu Afaan makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa gidduutti karaalee adda addaan miidhaa inni qaburratti hundaa'uun Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa irratti xiyyeeffachuun ilaala.

Akka Clark (1996) haala dhiyaannaa fayyadama afaanii karaa lamaan akka ta'e ibsa. Isaanis dhiyaannaa bu'aafi dhiyaannaa gochaati dhiyaannaan bu'aa qorannoo sagalee jechaa fi himaatti guddataa kan deemudha. Dhiyaannaan gocha kan burqu fedhiifi gocha hawaasaa irratti Finch (2003) faayidaa afaanii bakka lamatti qooduun lafa ka'e tokko faayida gooree fi gooroo jedhuun lafa kaa'e. Namoonni garaagaraa afaaniif hiika adda addaa kenanii jiru. Hiikni hayyuun xinqooqa tokko kennuu isa kan biroo kennurraa garaagarummaa murtaa'e qabaatullee garaagarummaan bu'uura gidduu isaanii hin jiru.

Akka Lyons (1981) Bloch and Trager (1942:5) wabeeffachuun ibsanitti, "Afaan akka feeteen kan uumameefi gareen hawaasaa tokko kan ittiin waliigaludha". Hayyoonni xinqooqa tokko tokko sagalee dubbiirratti xiyyeeffachuun afaan kan dhalli namaa sagalee dubbii walitti qindeessuun ittiin waliigalu waan ta'eef meeshaa wal qunnamtiiti jedhu. Afaan waan hundaas namoonni kan ittiin jiraatan jireenyadha, kan ittiin yaadanii fi walqunamanidha. Afaan ittiin yaadanii hojjechuun ammoo walitti dhufeenya yaadaa, aadaafi hawaasaa caalaatti ifa taasisa. Afaan tokko hawaasafi

aadaa isaarraa addaan bahee jiraachuu hin danda’u. Haalli qabatamaan afaan baattuu aadaa, aadaan ammoo ibsituu jiruufi jireenya hawaasaa jechisiisee isa kanadha (Addunyaa, 2010:2).

Kanuma sababa godhachuun xiyyeeffannoon qorannoo kanaas qaacceessa Makaa haasaa afaan oromoofi afaan amaaraa looga tuulamaa keessaatti hawaasa showaa kaabaa Aanaa Darraa jiruufi jireenya isaanii keessatti afaan lamaan walmakuun yeroo waliigaltee uuman keessatti afaan makaa haasaa kun ammoo hawaasa mara biratti walqixa kan itti fayyadaman jiru miti. Kunis hawaasni afaan lama yeroo walmakee dubbatu kaan ammoo afaan qulqulluu yookiin afaan sirrii danda’u tokko kan dubbatu yoo ta’e hawaasni gariin ammoo afaan lamaan walmakuun dhimma itti baha. Hawaasni Aanaa Darraa baay’een isaanii afaan Oromoo kan danda’u yoo ta’e kan ammo afaan amaaraa danda’a. Makaa haasaa yoo jennu garuu Afaan Oromoos kan hin taane, Afaan Amaaraas kan hin taane, jechootaniis ta’e, gaaleetiin, ciroofi himaatiin kan argamudha. Karaa biraan makaa haasaa keessatti kan afaan makaadhaan ergaa dabarsuu namni tokko tokko hubachuu kan danda’umiti. Afaan jechuun haaluma kam keessattiyyuu hiika kan qabu, hawaasni kamillee ergaa isaa hubachuu kan danda’u maalummaa hawaasa saniifi aadaa hawaasa sanii waliin kan deemu ta’uu qaba. Akkasumaas afaan kamiyyuu hawaasa kamiifillee kallattii hundaan hawaasa tajaajiluqqaba. Kana jechuun gama hojii mootummaan, siyaasaan, dinagdeen, amantaafi kallattii kana fakkaataniin keessatti hawaasni afaan makaa haasaa hintaaneen kan fayyadamu yoo ta’e, afaanichaafi hawaasicha waliin guddata.

Aanaan Darraa Naannoo Oromiyaa Godina Shawaa Kaabaatti kan argamu yoo ta’u, Finfinnee irraa km 220 fagaattee argamti. Magaalaa guddoo godina showaa kaabaa Fiichee irraa km 98 fagaattee argamti. Aanaan Darraa karaa kibbaatiin aanaa Hidhabuu Abootee, lixaan aanaa Warra Jaarsoo, kaabaa fi bahaan immoo naannoo Amaaraan daangeffamtee argamti. Teessoon bulchiinsa Aanaa Darraa Magaalaa Gundomasqal yoo ta’u, gandoota magaalaa sadiifi gandoota baadiyaa 33 walumaagalatti gandoota 36 kan qabdu keessaa gandoonni 23 saba Oromoo Afaan Oromoo dubbatu yemmuu ta’u, gandoonni 13 saba Amaaraa fi Afaan Amaaraa kan dubbatan of keessatti qabattee jirti. Haalli keenninsa barnootaa afaan lamaaniin

gaggeeffamaa kanjiruufi naannoo ganda Amaaraa keessatti Aaan Amaaraan naannoo ganda Oromoo ta'etti ammoo Afaan Oroomoon kennamaa kan jirudha. baay'ina lakkoofsa uummata bara 1999 geggeeffameen,baay'inni uummata aanichaa 141,426 kan mul'isu yoo ta'u, uummanni aanaa sanaa gosti uummata Oromoo 50.18% yoo ta'u gosti uummata aamaaraa immoo 49.76% ta'uu mul'isa. Hordofoota amantaa ilaalchisee, Ortodoksiin 64.49%, musliimni 35.45%, kan hafan immoo hordofoota amantaa prootestaantii fi kan boroo akka ta'an ragaan ni ibsa.

Haalli qilleensa aanichaa immoo baddaa,baddadaree fi gammoojjii kan of keessatti qabattu ta'ee aanaa kana irratti gosoonni midhaanii, xaafii, qamadii, baaqelaa, atara, mishingaa fi kkf. oomishuun kan beekkamtudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Makaa haasaa haala qabatamaa hawaasa Aanaa Darraatiin Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kanneen dubbataniifi kanneen afaan lamaanuu Afaan Oromoo danda'anii Afaan Amaaraa kan hin dandeenye ammoo Afaan Amaaraa danda'anii Afaan Oromoo hin dandeenye waliin jiruufi jireenya isaa gaggeeffachaa naannoo tokko jiraatan keessa seenee ragaarratti hundaa'uun afaan walmakee hawaasa irratti danqaa ta'ee jiru qaacceessuudha. Hawaasa aflameefi afheddee ta'an keessatti walmakuun haasaa nijiraata. Haaluma kanaan afaanota Itoophiyaa keessatti dubbatamaniifi afaan biyya alaa biyyitti keessatti dubbatamaan keessattillee niargama. Qaaccessa qorannoo kanaa makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa irratti xiyyeeffata.Haaluma kanaan qaaccessa makaa haasaa garaagarummaa haasaa looga tuulamaa keessatti argamu adda baasuudha. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasaAanaa Darraa maal fakkaata, makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa bakka hundaatti hawaasni itti gargaaramaa jiraafi fayyadamni jechootaa makaa haasaa hawaasni sirriitti adda ni baafataa kan jedhudha.Haaluma kanaan waliin dubbii afaaniifi caasaa Afaan Oromoo yookiin Afaan Amaaraa irratti wal makinsaan argamu rakkoo inni qabu bu'uura godhachuun kan jalqabe dha.

Haata'u malee afaaniifi faayidaa afaan tokkoo qabu kallattii hundaan yoo ilaalle gama afaan makaafi makaa haasaa adda baasuun barbaachisaadha.Qorannichaafi madda

ragaalee qorannichaa gadi fageenyaan kan ilaalu ta'ee makaa haasaa hawaasa keessa jiru xiinxala. Karaa biraan immoo makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa keessa jiru qaaccessuu ta'a. Makaa haasaa qaaccessa caasaa walmakinsa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa gidduu jiru irratti xiyyeefatee ulaagaalee afaan tokko guutuu qabu akka guutee hawaasa tajaajiluuf bu'uura lafa taa'uu qaba. Kanaaf Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Looga Tulamaa keessaatti kan Aanaa Darraa hawaasa mara biratti beekamaadha. Haalli fayyadama haasaa makaafi bakka hundatti hojiirra nioolaa afaan hojii mootummaa keessattis makaa haasaa fayyadamuun hojiirrattittis jiraachuu nidanda'aa kan jedhu dha.

Qorannoon kanaan dura mata duree kanaan walqabatan ykn walitti dhufeenya qabanfi hojiirra oole afaan garaagaraa irratti kan hojjetan yoo ta'u makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa irratti qorannoo ilaalamee jiru keessatti kan hojjete hin jiru. Kunis kanneen hanga tokko makaa haasaa Afaan Ingiliziifi Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliziifi Afaan Oromoo irratti bu'uuraaf kan hojjetameeru yeroo ta'u qorannoon kun kallattii ittiin deemee fi kallattii kanneen biraa wal hin argatu. Qorannoo kana qorannoo biraarraa kan adda godhu kunis sababa waliin jireenya hawaasarraa kan ka'e Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa walfaana babal'tee waan jiruuf ,hawaasni sun Afaan Oromoon hima eegalee Afaan Amaaraan hima xumuruu ykn Afaan Amaaraan eegalee Afaan Oromoon xumuru. Akkasumas sadarkaa dhamjechaa, jecha, gaalee, ciroofi hima keessatti kan argamaniifi yaadni ibsamu sun waa'ee maalii akka ta'eef jechoonni hiika kennuurratti afaan qulqulluu ta'ee dubbatamu dhabuun rakkoo hawaasicha keessa jiru waan ta'eef qorannoo kanaaf ka'umsa kan naaf ta'e Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa ta'ee jira. Kanaaf qaaccessa makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa showaa kaabaa Aanaa Darraarratti argamu kana xiyyeefatee furmaata kennuufidha.

Qorannoon kun gaaffilee bu'uuraa kanaan gadiitti tarreeffaman deebisa.

1. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa maal fakkaata?

2 Fayyadama makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa maal fakkaata?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa qaaccessaafi ibsa Makaa Haasawaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa gidduutti argamu adda baasuufidha. Kaayyoowwan gooreen immoo Makaa Haasaa looga Tuulamaa keessatti argamu qaaccessuudha.

- ❖ Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa ibsuu;
- ❖ Fayyadama makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa adda baasuu.

1.4. Barbaachisumma Qorannichaa

Qorannoon Kun uummata Oromoo mara Looga Tuulamaa keessaa Hawaasa Showaa Kaabaa Aanaa Darraa makaa haasaa akka waliigalteetti fudhachuun, makaa haasaaa iddoo adda addaatti fayyadama. Qorannoon kun waa'ee afaan walmakanii dubbachuu irratti fala barbaaduuf akka ka'umsaatti afaan lama ibsuun akkuma danda'amu makaa haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa irratti xiyyeeffatee adda baasuuf. Kanaaf hawaasa tokkoof faayidaa afaan kennuu qabu akka kennuuf hawaasni waliin jireenyarraan kan ka'e afaan tokko osoo dubbatuu afaan isa biraarratti ce'uun makaa haasaa uume. Haaluma walfakkaatuun afaan naannoo saniif afaan hojii ta'ee tajaajilaa jiruufi afaan akka afaan lamataatti naannoo sanatti argamu waliin sadarkaa dhamjecharraa kaasee gosoota himaa keessatti makaa haasaan hawaasni yaada ittiin ibsachuu barbaadu qorannoon kun barbaachisa. Faayidaan inni kennus,

Namoota Afaaniirratti gara fuulduraatti qorannoo gaggeessaniif,

Barsiisota Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kana barsiisaaniif,

Hawaasa Aanaa Darraa dubbisuu barbaadaniifi

Namoota Kitaaba Afaan Oromoofi kitaabilee biraa maxxansuu barbaadaniif akka ka'umsaatti isaan tajaajila.

1.5. Daangaa Qornichaa

Qorannichi makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa Aanaa Darraa keessatti gaggeessuun baay'ee barbaachisaadha. Haaluma kanaan looga tuulamaa keessatti makaa haasaa shwaa kaabaa Aanaa darraarratti kan xiyyeeffatedha.

Haa ta'u malee yeroo inni fudhatuufi baasii qorannoon kun barbaadu baay'ee cimaadha. Humna guddaa baasuufi yeroo guddaa barbaada waan ta'eef afaan garaagaraa irratti mula'chuu danda'an keessa afaan lama fudhachuun Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa irratti gaggeessuuf xiyyeeffannoon laatame. Kanaaf, qorannoon kun Afaan hedduurratti gaggeessuun kan danda'amu yeroon jiruufi baasiin jiru yoo kan mijatu ta'e qofaadha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoo makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa keessatti bal'inaan jiru kana maal akka ta'e bira ga'ee furmaata lafa kaa'uuf yeroon baay'ee murteessaadha. Makaa haasaa afaanii jiraachuun isaa beekamaa ta'uus qorannoo gama barbaachiseen, gadi fageenyaan gaggeessuu kitaabileen Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa jiraachuun baay'ee barbaachisaadha. Haata'u malee waa'ee mata duree kanarratti kitaabileefi barruleen ga'aan hin jiran. Kun immoo yeroo qorannoon kun gaggeeffamu galma ga'insa isaaf raakkoodha.

Gama biraan ,hanqinni qarshii rakkoo biraadha. Kunis qorannoo kana fiixaan baasuuf baasii gama geejjibaatiin barreeffaman, meeshaalee barreeffamaafi baasii nama berrffama barreessuu sanaaf kan barbaachisu guutuuf baasiin dirqaama waan ta'eef kun hanqina guddaadha. Qorannoo kana hojjechuuf kompiitarri yeroo barbaachisaa ta'etti waan hinargamneef bituun qarshii hedduu gaafata. Namoota gama waajjiraaleefi gama mana barumsaatiin gaaafachuun yeroo hojii waliin kan mijatu miti. Kanaaf meeshaaleen kaneen waraabuu danda'aniifi kanneen biraan akka hanqinaatti kanneen namudatani dha.

Akkasumas mana kitaabaa galuun kitaabilee wabii ta'an yeroo barbaachisaa ta'etti dubbisuun haala yeroo jiru waliin kan deemu waan hintaaneef itti fayyadamuun baay'ee ulfaataadha. Kunis haalli fageenya yookiin teessuma lafaa fagoo ta'uurraa kan ka'e baasii gama hundaan jiru baasuun haala yeroo waliin kan deemu waan hintaaneef deddeebi'uun, mana kitaabaatti akka barataa kamiyyuu seenanii fayyadamuu dhabuun, yeroo qorannoon kun itti hojjetamuufi hojiin idileefaana kan cimudha. Baasii sababa kanaaf bahu yoo tilmaamame guddaa ta'a. Qorannoo kana hojii osoo hojjetanii deddeebi'uun hojjechuun ulfaata

BOQONNAA LAMA; SAKKATTA’A BARRUU

2.1. Seensa

Boqonnaa kana keessatti yaadrimeewwaniifi qorannoowwan walfakkaataan kan duraan gaggeeffaman mil’achuudha. Matadurewwan kitaabilee maxxanfamaniifi osoo hinmaxxanfamiin jiran mata duree adda addaa keessatti yaaxxinoota kanaan walqabatantu dhiyaachuu danda’a. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa showaa kaabaa keessatti walmakinsaan haasaa jiru waliin kan walqabate keessa galee xiyyeeffannoo itti kennuuf mata dureewwan kanaan walitt dhiyeenya qaban haala ittiin taa’anidha.

2.2. Afaaniifi hawaasaa

Nobert (2002) afaaniitti fayyadamuufi afaan barachuu ilaalchisee, kallattii garagaraan akka adda bahan miti jedha. Haaluma walfakkaatuun Crystal (1997) gama isaatiin, akka hiikuutti afaan sirna waliigaltee sagagaleeti, maallattoo yookiin fakkoommii barreeffamaan namoonni ittiin waliigalan, walitti dhufeenyaan dabalata. Mallattooleenis, waantoota adda addaa bakka bu’a.

Afaan mallattoo eenyummaa sabni tokko ittiin waliigalu handhuura jireenya ilma namaati. Hayyoonni maalummaa afaaniif hiika kanneen kennan hedduutu jiru. Beektonni tokko tokko hiika afaanii aadaa saba afaanicha dubbatuun walqabsiisu. Gariin immoo amala afaanichaatiin walitti fidanii hiiku. “Language is the expression of ideas by means of speech sounds combined to words; words are combined into sentences, theswe combination answering to that of ideas in to thoughts.” Encyclopida of Britanica (2999: 548). Akka yaada kanaatti afaan sirna qaba. Seerri kunis sagaleen walitti qindaa’anii hima uumu.

Hawaasa jechuun namoota naannoofi yeroo murtaa’e tokko keessa jirraatan ,aadaa, duudhaafi afaan waliin qooddatanidha. Amaloolta jiraatu keessaa gadda, gammachuufi kkf irratti ni jijjiiramu. Naannoon umurii hawaasni jaarraa tokko keessa jiraatu darbee jaarraa itti aanutti dhaloonni haaraan bakka bu’ee jiraata. Tuuta namoota (gurmuun) jiraata,aadaan bula,seeraafi heera mataa isaa qaba.

Gama hariiroo afaanii fi hawaasa keessa jiru ilaaluutiin gaafa eegallu, afaan akka meeshaatti tajaajila; afaan jireenya hawaasaa ibsuu irra darbee nimurteessa. Jijjiiramni gama aadaatiin, siyaasaan, dinagdeen, hawaasummaan hawaasa irratti godhamu afaan ta'usaa ni beekama. Afaan akka mallattoo eenyummaafi meeshaa waliigalteetti tajaajilaature. Caasaaleen hawaasaa kun bu'urri isaa, sanyii, saala, amantaa, aangoofi kkf mara walitti hidhata. Kana irraan kan ka'e, happee hawaasummaati jedhama. Qooddiwwan hawaasaa adda addaa haala afaanii kan ittiin beeksisan kana irraa adda godh amuu niqaba. Yaada kana Carlos J. Ovando (1985: 4) yoo ibsu ,

The language carries within it the history, the culture, the traditions the very life of a people. Language is people. We cannot conceive of a people without a language, or a language without people. The two are one the same. To know the one is to know the other

jedha. seenaa, aadaa, duudhaa, eenyummaafi tokkummaa hawaasa tokkoo afaan isaa malee beekuufi ibsuun hin danda'amu. Afaan saba tokkoo aadaa hawaasa afaanichaa dubbatu sana guddisuu irratti bakka guddaa qaba. Kun immoo hariiroo sirrii afaaniifi aadaa gidduu jiraachuu isaa nutti hima. Haaluma kanaan aadaafi afaan waliin deemu. Aadaan bakka bu'aa yookiin mallattoo jiruufi jireenya hawaasa naanno tokkooti. Aadaan karaalee adda addaatiin darba. Isaanis, gochaan, jechaaniifi meeshaalee adda addaatiini. aadaa, afaaniifi hawaasni hidhata guddaa qaba. Faayidaa ykn tajaajila afaan aadaa keessatti qabu karaa adda addaan ilaaluun ni danda'ama. Afaan eenyummaa saba afaanichaa dubbatu hin ibsine afaan du'e dha. Afaan dhalli namaa qofa kan itti fayyadamu meeshaa wal-quunnamtii mootummaa ta'uu isaa namoonni irratti walii galu dhufeenyi afaaniifi eenyummaa gidduu akka jiru niibsama. Haata'u malee walitti dhufeenya afaaniifi eenyummaa gidduu jiru ilaalchisee hayyoonni tokko tokko mormii niqabu. Kunis afaan waliigaltee qofa akka ta'e ibsu. Eenyummaa saba tokkoo karaa adda addaa ukkaamamuu danda'a. Kunis afaan yookiin aadaa kan saba biraatiin liqiffamuun akkasumas hacuuccaa mootummaarraan kan ka'e liqimfamuu danda'a. Afaaniifi Aadaan liqimfamnaan eenyummaa nama dhuunfaas ta'ee hawaasaa bade jechuun ni danda'ama.

2.3. Makaa Haasaa (Code Switching)

Afaan tokkoo jechoota afaan adda addaa walitti makuun haasaa tokko keessatti si'a tokkatti dubbtu dha. 'it is in which a single speaker uses different varieties at the same time' Hudeson (1918) sabaabni yookiin akkaataan afaan makaa haasaa itti uumaman inni jalqaba yoo dubbataan afaan tokko yaada tokko ibsuuf hanqina jechootaa afaan sanii yoo qabaateefi inni biroon ammoo yoo gartuun afaan tokkoo jalatti of ramaduu yaalan. Makaa haasaa kun sadarkaalee gaalee jecha fi dhamjechaattini argama. Sababa waliin jireenya hawaasarraa kan ka'e ergifannaan akkuma jiru, yaada barbaanne tokko afaan qabnu sanaan ibsachuuf yoo hir'ina qabaannu akkasumas gartuu kanneen afaan tokko beekanitti of ramaduuf haawwii qabnurraa kan ka'e ammoo osuma haasofnuu kan birootti utaaluun makuun hin ooledha. Kun sadarkaa jechaa, gaalee fi himaattillee mul'achuu ni danda'a.

Makaa haasaa haaluma kanaan dura ibsametti afaan adda addaa keessa haala garaagaraan jira. Kun ammoo, afaan keessatti garaagarumaa isaatu mullata. Kunis walitti dhufeenya hawaasaafi walii galtee isaanii irra caalaa kan cimsu ta'ee faayidaan afaan kennu keessatti yeroo ilaalamu, makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa iddoo adda addaatti addaa waanti addaa taasisu hawaasni sun waliigalteessaa keessatti yeroodhaa yerootti kan fayyadamaa turedha. Akkuma beekamu kun immoo afaan makaa haasaa kanarratti gaaffiilee adda addaatu nama keessatti uumamuu danda'a. Yoo gaaffilee akkasii kana xiinxalle waa'ee maalummaa afaanii sanii beekuun murteessaa ta'a. Dubbii keessatti adda baasanii ilaaluun ni danda'aa. Afaanii keessattis adda baasuun ni danda'amaa Gaaffilee kanaafi afaan yeroo hundaa dubbii keessatti adda baasuun ni danda'amaa? Garaagarummaa gaaffilee kanaafis karaa sirrii ta'een xinqooqni amala ilma namaa ka'ee jira.

Haasaa makaan Afaan lamaa fi isaa ol ta'e wal makuun kan argamudha. kan ibsuufi adda baasuun baay'ee barbaachisaadha. Hayyoonni MC Cormick 1994a. Romaine 1989 is a good book-length discussion of this and other consequences of bilingualism. Namni kamiyyuu afaan tokkoo ol dubbatu filannoon isaa afaan laman keessa akkaataa dandeettii irra caalaa itti fayyadamuu danda'uun ta'a. Xiyyeeffannoon isaa inni duraa kan ta'uu danda'u, Afaan kamitu sirriitti isa ibsuu danda'aa keessumaa dubbachuutiin,

dubbataan Afaan filachuu kan danda’u, namni biraas adda baasachuu kan danda’u ta’uu qaba. Fakkeenyaaf, yeroo amantiifi qophiin addaa jiraatu haala fedha hawaasa saniitiin ta’uu qaba. Haata’u malee hawaasni afaan naannoo isaatti dubbatu sun naannoo sana qofarraatti yeroo hundaa kan dubbatamu ta’uu qaba. Hawaasni afaan baay’ee fi afaan garagaraa yeroo hundaa fayyadamuu fi haala hawaasni sun afaan tokko irratti xiyyeeffatuun ta’a. Afaanota naannoo sana jiran keessaa tokko kan filatu yoo ta’e afaan hawaasa keessatti fayyadamuu fi mana qofatti akkasumas afaan hawaasni bal’inaan dubbatu ta’a. Fakkeenyaaf afaan yeroo suuqii deemuu dubbataman, kan naannoo murtaa’e tokkotti itti fayyadamanis haala looga waliin walqabata. Denison (1971). Haala sadarkaa naannoottis mana barumsaa mana sagadaa fi iddoo hojiitti afaan garagaraa ni argamu. Namni kamiyyuu makaa haasaa guyyaa guyyaan itti fayyadamu. Haasaa makaan kan ibsuu afaan makaa karaa adda ta’een looga hawaasa sana waliin walqabata.

Makaan haasaa yeroo irratti kan xiyyeeffatu ta’ee kan uumamuu danda’us sababa haasaa afaan lama gidduutti yeroo maraa jijjiramuun yemmuu ta’u, Kunis miseensi maatii tokkoo afaan dubbatuufi afaan maatiin ollaa isaa dubbatu garaagara ta’uusaafi afaan tokko filatamuu kan danda’u seera mataa isaa irratti hundaa’eeti. miseensi hawaasa tokkoos afaan barachuu kan danda’u muuxannoorraati. Kanaafuu seerri kun ammoo waliigalli isaa beekumsa xinqooqaati. kanaaf gaaffiin bal’aan ka’a. Afaan kamiyyuu walitti dhufeenya hawaasaatiif bu’aa qaba. Afaan kamiyyuu guutuudha. Seenaa hawaasa tokko keessattis bu’aan inni kennu baay’eedha. Haaluma walfakkatuun afaan hedduu fayyadamuun hawaasaa nicima. Sababni haasawa makaa fayyadamuu hawaasaa haala teesumaa fi qoqqoodinsa lafaati.

In the course of a morning at spent the community administration office. We noticed that clerks used both standard and dialect phrases, depending on whether they were talking about official affairs or not like wise, when residents step up to a clerk’s desk. Greeting and inquirieas about family affairs tend to be exchanged in the dialect, while the business part of the transaction is carried on in the standard. (Blom and Gumpert 1971:425)

Makaa haasaa kan ibsuu yeroo afaan tokko haala galumsaa hiikaan jijjirama agarsiisedha. Namni afaan lama dubbatuufi kan afaan lama sirriitti dubbatu afaan

tokko osoo hin jijjiriin yookiin hiika isaa osoo hingeddariiin fayyadamuu hindanda'u. Kan akkasii kun haasaa afaan walmakaa (waliin dubbii makaa haasaa) kan jedhamu ta'a. Kaayyoon makaa haasaa dubbii tokko akkuma jirutti sirrii godhee kaa'uuf yaaluudha. yaada dubbataa sanii sirrii ta'uusaa madaaluu kan dandeenyu afaan gosa adda addaa lama gosa xinqooqaa keessatti ilaaluudha. Jechoonni muraasni afaan tokkoo, afaan biraa keessatti kan biraa ibsu kunis haaluma caasaa hima sanarratti hundaa'a. Waliin dubbii haasaa makaa keessatti hima qeenxee ta'e tokko keessatti yeroo ilaallu adda ba'ee ibsamuu nidanda'a (Gillian Sankaff 1972.45) (sababni haasaa makaa xinqooqa hawaasa keessatti barbaachiseef hima sana keessatti ibsa isaa waliin akka ta'uu danda'uufi. Walumaagalatti haasaa makaan hawaasaa hawaasatti haala ibsa mataasaa ta'e addeessa (Clyne 1987 Choi 1991). Makaan haasaa maal akka ta'ee hayyoota adda addaatiin akkuma ibsame, karaa adda addaatiin ibsa adda addaa kennaanii jiru.

2.4. Afaan Makaa ykn Makaa Haasa (code mixing or code switching)

Hayyoonni adda addaa garaagarummaa afaan makaa (code mixing) fi makaa haasaa kallattii adda adaan ibsu. Fakkeenyaaf Bokamba (1989) akka ibsetti

Code switching is the mixing of words, phrases and sentences from to distinct grammatical (sub) systems across sentence boundaries within the same speech, event... code mixing is the embeddenging of various linguistic units such as affixes, (bound morphemes, words, unbound morphemes), phrase and clause from a cooperative activity where the participants in order to infer what is intended, must recounsel what they hear with what they understand,

Makaa haasaa afaan Oromoofi afaan Amaaraa keessatti makaan akkuma jiru, sadarkaa d hamjecha irraa eegalee hanga sadarkaa cirootti afaan makaa fi makaa haasaa keessatti akka uumamu ibsanii jiru.

code mixing refers to the mixing of various linguistic units (morphemes, words, modifiers phrases, clauses and sentences) from two participating grammatical systems within a sentence code mixing is intra sentential and is constrained by grammatical principles and motivated by socio psychological motivations. Code switching refers to the mixing of various linguistic units words, phrases, clauses and sentences from two participating grammatical systems across sentence boundaries with in a speech event. Code switching is inter-sentential is motivated by social and psychological motivation (Heller 1992)

Makaa haasaa jechuun afaanota adda addaa walmakuun altakkaati dubbachuu jechuudha.Karaa biraan Afaan oromoofi Afaan Amaaraa kan gosa tokko hin taane himaan makaa haasaa uumuudha.Afaan lamaafi isaa ol fayyadamuun dhamjecha,jecha,gaalee,ciroo,jechama,himafidubbii,qoolaa kallatiifi alkallatiin kan of keessatti qabatudha.Damsaga dhamsagni gaalee dhama sagalee jechootarraa uumame sagalee dubbii afaan tokkoo kan bakka bu'udha.Sagaleen dubbii kun bu'uura afaaniiti.Haata'umalee dhamsagni tokko waan yaadan jiru waan ta'eef barreeffamuus dubbifamuus hindanda'u.Birsagni caasaa dhamsagaan yookiin walta'insaa dhamsagootaatii ijaaramudha.Afaan oromoo keessatti birsagni tokko dhamsagaafi dhamsagootarraa ijaaramuu danda'a. Gaaleen wal hammannaa jechootaati.Jechoonni walta'nii caasaalee bay'inaanaafi bai'inaan isaanirraa guddaa ta'an ijaarrachuu danda'u.Ciroon tuuta jechoota gochima ofirraa qabudha.Kun ammoo ciroo jedhamuuf gochimni jiraachuun dirqama ta'uusaa agarsiisa jechuudha.Himni yoo xiqqaate mathimaafigochima kanoffirraa qabudha.Hawaasicha biratti fudhatama kan argatuufi tuqaadhaan kan goolabamudha.Jechamni jechoota gaaleewwaniifi ciroowwan ergaa haala idilee keessatti qabaniin alatti ergaa biraa dabarsuuf fayyaduu danda'a.Dubbii qoolaa haala salphaa ta'een dubbii tokko nama barbaachisuuf kan tajaajilu dha.Kanaafuu fayyadama afaanii keessatti sadarkaalee jechoonni hima keessattis ta'e haala namoonni dubbii isaanii keessatti itti fayyadamaniin dhamjecha gaalee,ciroo,himaan yoo ilaalaman walkeessa fuudhamuun kan hawaasni yeroo walqunnamu makaa haasaa akkasii dhuumuun kan ittiin waliigalanidha.Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa looga hawaasaa keessatti yoo ilaalle makaadhaan kan guutamedha.

Makaa haasaa hawaasa tokko keessatti yeroo adda addaa sababa addaan uumama. Afaan walmakuu ilaalchisee aflame yookiin afheddee ta'an afaanota lama waljala fuudhanii haasaa yookiin waliin dubbii isaanii keessaatti kan fayyadamaniidha. Kunis sadarkaa himaafi keeyyataafi kan walmake ta'ee, sababa garaagarummaa afaanii hawaasummaa adda addaa keessaatti kan uumamudha. Kun ammoo sadarkaa biyyoota kamuu, namoota umurii kamuufi garee hawaasaa kamuu keessaatti kan raawwatamudha. "code switching means the mixing of two languages When speaking. This situation of bilingualism in every country. In all cases of society, and at all age level." (Grosjean) Ammos (Milroy) fi (muysken, 1995) Yaaduma kana dabalataan yoo ibsu afaan walmakuun jechuun dubbattoonni aflamee ta'an yeroo waliin dubbii taasisaan yookiin afaan wal jijjiran afaan lama waliin makuudhaan yoo dhimma itti bahaanidha. Kunis tooftaa namoonni waliin dubbii tokko keessaatti afaan lama waliin makuudhaan itti gargaaramani dha.

Code switching seems to be a common phenomenon among bilinguals without a clear excuse for it exist. Most recent works on code switching have been concerned about how bilinguals, either children or adults, came to acquire a second language and start to switch codes. (Genese, 2004). Haaluma kanaan af lameen yookiin af heddeen kan uumaamu danda'eef sababa garaagarummaa adda addaa addunyaa kana irratti uumamu isaa irraan kan ka'e dha. Kunis garaagarummaa dinagdee, Barnoota, siyaasa, amantaa, feederaalummaa, aadaa, daldalaafi kan kana fakkaatan irraa kan uumame dha.

A number of social factors have been brought forward which could bring languages together to construct bilingual societies such as migration for different purposes economic educational, political, religious, nationalism and federalism, culture and education, trading and business or intermarriage. Grosjean (1994)

2.5. Gosoota Makaa haasaa

Qorattoonni gargaraa haasaa makaa karaa adda addaan ilaalu. Qorattoonni kunis kan irratti xiyyeeffatan gosoota haasaa makaa Afaan adda addaa keessattii Poplack's (1980) bakka saditti qoodde kaa'a.

Makaa haasaa hima lama gidduutti gaggeessamu (inter-sentential switching) akka Poplack (1990) gosa haasaa makaa kaa'uutti, haasaa makaa himeen lamaan gidduutti godhamuu ciroo fi hima yeroo Afaan garaagaraa keessatti uumamu yemmuu ta'u, Afaan walmakuun hima lama keessatti uumamudha. Haasaa makaa hima walfakkatu keessatti uumamu (intrasentential switching) Haasaa makaan kun hima walfakkatu keessatti kan uumamu ta'e Afaan lama (bilinguals) irratti caalmaan kan ibsamudha. Haasaa makaan hima tokko keessatti karaa jechaa yookiin gaaleen afaan biraafi afaan dhalootaan hima tokko keessatti kan argamudha. Afaan lama yoo hima tokko keessatti walmake akkasumas caasaa himaa sun jijjirameera. Garuu haala caaslugaan nama dubbatu saniif sirriidha. Nama dubbatu sanaafis ergaa dabarsa. Haasaa makaa haala hima gaaffii ta'een (tag switching) Haasaa makaan kun kan mullachuu danda'u, walqabannaa afaan lamaa gidduutti ta'ee caasaa himaa seera mataa isaa kan hin eegnedha. Haaluma kanaan karaalee hasaa makaan ibsamuu danda'an caasaa himaa adda addaa keessatti addeeffamee jira. Romaine (1995;125). Makaan haasaa hawaasa tokko keessa jiru hawaasaa hawaasatti garaagara. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaara caasaalee hima Afaan Oroomoo keessatti akka argamu hayyoonni adda addaa lafa kaa'u.

2.6. Haala Fayyadama Makaa Haasaa

Akkaa hayyuun Bailay (2000;165-166) qo'annoo waa'ee makaa haasaa kanneen irratti xiyyeeffatamuu qaban qabxiilee armaan gadii kaa'ee jira. Isaanis karaa dham jechaan, karaa waliin dubbii fi dubbii qoolaa keessattillee makaan haasaa uumamuu akka danda'u xinqooqni hawaasaa ibsee jira. Karaalee adda addaan ibsaman kanaan qo'annoo isaatiin lafa kaa'ee jira. Haaluma kanaan makaa haasaa himeen keessatti adda baheera (Winford 2003) Jijjiramni afaanii haala jiruufi jireenya hawaasaa bu'uuraffata. Hawaasa keessatti jijjiramnii dinaagdee, aadaa, amantaa, hawaasummaa,

siyaasaa fi wkkf irratti gaggeeffamu, jijjirama afaaniif qabata ta'a. Jijjiramni siyaasaa biyya tokkoo, haala jireenya hawaasummaa biyyitti gaaga'e. Haalli kun makaan haasawaa (code-mixing) ergifannaa borrowing/ heddummachaa akka deemu haala mijeessa .Kun ammoo caasaa sagalee, birsagaa, jechaa ,gaaleefi himaarratti jijjirama fidaa deema. Jijjiramni akkasiis guddaa waan ta'uuf, battalaan hubatamuu dhiisuu mala. Haalli jijjiramu afaanii inni biraa godaansa .Hawaasni tokko lolaa fi hongeen balaa mudatuuraa kan ka'e qe'ee isaa dhisee nigodaana. yeroo kana, hawaasa afaan biraa dubbatutti makamuun aadaafi afaan isaa liqimfamuu danda'a. Kana malees hawaasni afaan tokko dubbatu bakkafi yeroodhaan alirraa fagaachaa deema. wal-qunnamuun raakisaa yoo ta'e, loogni afaanichaa gara afaan of danda'eetti dabalammu danda'a.

Dhimmoonni olitti ibsaman kun kallattiin ta'e al kallattiin jijjirama afaanittiin walqabatu, jijjiramni kun ammoo adeemsa keessa dhalachuu, guddachuu fi du'uu afaaniitiif sabaaba ta'aa deema. Xinqooqni seenaa waan maatii afaanotarraa ka'ee dheerina yeroo keessatti jijjiramni akkanii afaanota keessatti mul'achaa akka dhufe waan qoratuuf, amala kanas dhugaa taasisaa deema.

Afaan hawaasa tokko baruuf haalli mijataan afaanichi keessatti baramu jiraachuu qaba. Haallan kana keessaa, tokko hawaasa afaanicha dubbatutti saaxila ba'uudha. Kun ammoo afaan baruun hidda dhalootaa ykn dhiigaan kan ta'u, akka hin taane fi Afaanichatti saaxila ba'uun murteessaa akka ta'ee mul'isa.

Hayyoonni tokko tokko afaan hedduun yeruma tokkotti akka tasaa akka hin uumamnee fi yeroo fayyadaman of eeggannoo tokko malee kan baay'inaan argamu dha. yeroo tokkotti afaan walmakuun kan jiraatu ta'ullee, dubbataan afaan tokko qofaa fayyadamu muraasa ta'uu ragaleen adda addaa lafa kaa'u. Haalli itti fayyadamina afaan baay'ee walmakuu kunis hawaasa keessatti dhuunfaanis ta'e namoota naannoo keessatti haasaa taasisuun argama. Afaan lamaa fi isaa ol walmakuun yookiin fayyadamuun hawaasa keessatti kan amaleeffatame dha. Afaan tokkorraa gara afaan biraatti jijjiruun kanuma waliin walqabate. Namni afaan dhalootaa yookiin tokkoffaa isaan haasaa taasiisu hawaasa keessatti lakkoofsaan yeroo ilaalamu guddaa yookiin xiqqaa ta'a. Afaan baay'ee walmakuun fayyadamuun

hawaasa keessatti haala looga naannootti kan ilaalamu ta'usaa kitaabilee adda addaarratti hayyoonni tokko tokko ni ibsu. Haalli akkasii kun hawaasa keessatti uumamuun guddina afaan sanaafis ta'e waliigaltee hawaasaatiif kan barbaachisaa ta'e ta'a.

Afaan makaan kun uumamu afaan tokkoo afaan biraatti ta'ee naannoo hawaasa afaan lamaafi isaa ol fayyadaman keessatti kan mullatudha. Makaa haasaafi afaan walmakee argamu baay'inaan hawaasa keessatti baballatee bakka adda addaatti argama. Makaa haasaa kana namoonni yookiin hawaasni fayyadaman ammoo garaagara. Kunis haala qabatamaa afaanota naannoo saniifi haala walmakinsa namoota afaan sana fayyadamuu danda'aniin kan mullatudha. Akkasumas afaan walmakinsaan hawaasni tokko naannoo hawaasni sun irra caalaa itti fayyadamaa jiru sana keessatti kan beekamuufi hawaasni sun illee ergaa isaa adda baasee hubachuufi hiika isaa beekkee wal hubachuu kan danda'u, naannoo sanattis beekamaa kan ta'e ta'uu qaba.

Haalli sammuun dubbataa tokko odeeffannoo ittiin qindeessuu uumunifi naannoon walqabatullee akkaataa qindeessuutiin adda addummaan jiraachuu mala. Gama kaaniniis haala lamatu mul'ate. Inni jalqabaa afheddummaa makoo (compound bilinguality)dha. afhedduummaa makoon akkaataa sammuun afheddee tokkoo odeeffannoo ittiin qindeessuu ta'ee unki xinqooqaa lama yaadrimee tokko ibsuuf tajaajiluu kan ilaalatudha. Afaan hedduu yeroo dubbannu afaan lamaa fi isaa ol ta'uu danda'a. Namni dubbatu kun qofaas ta'e nama biraa waliin kan dubbatu yoo ta'ees, afaan inni irra caalaa irratti xiyyeeffatee itti dhimma bahuu danda'u afaan dhalootas yoo ta'ee qofaadha. Kunis hawaasa afaan sana dubbatu yoo ta'e, ergaa dabarsu barbaade sana ciminaan waan dabarsuuf humna cimaa qaba.

Jiruufi jireenya hawaasaa keessatti hawaasa afaan makaa yeroo murtaa'e tokko keessatti lamaafi isaa ol yeroo murtaa'e tokko keessatti walmakuu fayyadamuun kanarraa kan ka'edha. kan dubbatu ta'ee, afaan tokkoo afaan biraatti kan kaa'u Aadaa hawaasa sanii waliin walqabatee kan jiruufi looga hawaasaa sanii waliin kan walmakee kan jiru waan ta'eefi.

Gama biraan afaan adda addaa hima adda addaa keessatti walmakuun kan itti fayyadamanii fi hima tokkicha keessatti makaa haasaa uumuun haala bartee hawaasa sanii ta'ee kan argamudha. Akkasumas, waliin dubbii namoota lamaafi isaa ol ta'a keessattis namoonni kan baay'inaan wal makinsa uumuun itti fayyadaman ergaan sun haala hubatamuu danda'uun ta'a. Makaa haasaa keessatti namoonni sadarkaa adda addaatti yeroo fayyadaman afaanoota lamaa fi isaa ol wal makuun itti fayyadamu.

2.7. Qabata Uumamsa Makaa Haasaa

Haayyoonni garagaraa haala ibsaniin makaan haasaa kan uumamuu danda'u sababa adda addaatiin akka ta'e qabxiilee muraasaan ibsaniiru. Makaan haasaa akka Crystal(1987) ibseetti dubbataan tokko ofiisaa of ibsuu kan danda'u afaan tokkootiin. Makaan haasaa afaan tokkoofi afaan biraan kan wal makedha. kanaaf namni afaan makaa yookiin makaa haasaa afaan lamaafi isaa ol gidduutti akka uumamu kanneen taasiisan keessaa haala waliigaltee hawaasa naannoo dhaa naannootti mullatuufi fedhii hawaasa sanii irratti xiyyeeffatee gama ergaafi yaada isaanii bifa makaa haasaa ta'een akka ta'e beektoonni garagaraa ni addeessuu. Jechoota salphaa ta'een afaan Lamarraa kan Ijaarame(Pidgins) karaa biraatiin afaan makaa haasaafi liqeeffannaa karaa bal'aa ta'een tokko tokkoo isaa kan ibsamedha. Jechoota salphaa ta'een Afaan lama walitti makuun kan uumamu afaan lamaafi isaaol altakkaatti yoo argamedha. Kunis karaa adda addaatiin kan kalaqamuu danda'udha (Crystal 1987:352-5) kalaqni kun. Namoota gidduutti yoo ilaalamu, namoota Afaan waliigaltee tokko hin qabne gidduutti ta'a. Kunis kan baratamu namni tokko nama biraarraa naannoo jiraatu sanatti kan argatu ta'a.

Afaan kana dubbachuuf kan dirqamu namoonni yeroo daldala daldalan waan ta'eef afaan daldalaaf fayyadaman jedhamee beekama. Afaan akkasii kun hundi isaa afaan daldalaa ta'ee hin tajaajilu. Afaan waliigaltee hawaasaa naannoo isaa jiru keessattis itti fayyadamuu nidanda'a. Jechoonni akkasii kun kan uumamanii kan (kalaqaman) waliigaltee namoota garee tokko ta'ee hawaasa sana keessatti haasa'amu kan danda'udha. Afaan kana barachuuf baay'ee salphaadha keessumaa kanneen faayidaatiif barataman jechoonni hiika isaanii jechoota waliigalaa yookiin fayyadamaa jechootaarratti xiyyeeffatamanidha.

Haaluma kanaan jechoota akkasii kana hawaasuma sana keessa kan kalaqaman waan ta'eef, hawaasumichaan kan itti fayyadaman yemmuu ta'u, jechoota salphaa Afaan lamarraa ijaaruun gareen hawaasa tokkoofi hawaasnii naannoos jiruufi jireenya isaa keessatti haala makaa haasaa ta'een itti fayyadama. Akkasumas yeroo adda addaa tooftaa daldalaa keessatti namoota wal hubachuu danda'an yookiin namoota Afaan murtaa'e hinqabne akka Afaan waligaltee godhanii jechoota akkasii kana fayyadamu. Afaan makaa gosa tokkoon biyya tokko keessatti Dubbatamu (Creales language or creale)

Namni afaan dhaloota dubbatu tokko sadarkaa dubbatu sanarraa ka'ee gara biratti sadarkaa isaa guddisuu kan danda'u jechuudha. Hawaasni xiyyeeffannoon isaa afaan makaan gosa tokkoon biyya tokko keessatti dubbatamu baay'ee barbachisaa akka ta'eefi filatamaa akka ta'e ibsama. Namoonni dubbataniifi kanneen biroo akka bu'uuraatti itti fayyadamu. Hawaasni karaa adda addaan afaanicha itti fayyadama(Fasold 1990). Sababa kun barbaachisuuf yeroo ibsu, gareen hawaasa muraasa ta'ee tokko sabaaba godaansaatiin afaan uummachuun dubbataniidha. afaanichi hawaasa irra jireessaan kan dubbatamu ta'e hawaasni biyya sanii gara afaan isaa saniin beekamuu jechuudha. Haala kanaan afaan gara garaa biyya sana keessatti uumamefi afaan baay'inaan yookiin irra jireessaan hawaasni sun itti fayyadamu sun haala mala baruufi barsiisuu sana keessattillee kan itti fayyadaman ta'a.

2.7.1 Waliin Jireenya Hawaasaatiin.

Fishman (1971) tajaajila afaanii gama hojiirra oolmaa hawaasa keessaatiin yemmuu ibsu hawaasa murtaa'aa afheddee gargaaramu keessatti walitti dhufeenya uumuuf isa bu'uuraati jechuun hiika itti kenna.Kana malees ,afaan aadaa hawaasa bal'aafi safuu hawaasichaa eegee filannee akka itti fayyadamnu agarsiisa.

Waliin jireenya hawaasaa keessatti makaa haasaa rakkoo isa guddaa ta'ee argama. Afaan hawaasa malee hawaasni afaan malee jiraachuu waan hin dandeenyeef hawaasni hanga naannoo tokko jiraatutti yookiin yeroo waliin jiraatanitti aadaa, duudhaa, siyaasa, dinagdee, gadda, gammachuu, amantaa, cidhaafikkf yeroo walitti dhufanitti makaa haasaa uumu. Kunis hawaasni afaan adda addaa danda'u yoo jiraate

kanneen afaan biraa hin dandeenyees ni jiru. Haaluma kanaan Afaan Oromoo kanneen dubbatan Afaan Amaaraa dubbachuu barbaadanii kan ofitti amanamuummaa hanga ammaati hinqabne yoo ta'e gara Afaan Oromootti deebbisuun jechoota afaanichaa hintaane itti maku. Akkasuumas kanneen Afaan Oromoo hindandeenye Afaan Oromoon eegalanii kan xumuruu dadhaban yoo ta'e gara Afaan Amaaraatti fudhatanii xumuruuf yaalu. Kanaaf sababa kan ta'u hawaasni Afaan Oromoo dubbatuufi Afaan Amaaraa dubbatu naannoo jireenyaatiin iddoo tokko kan jiraatu yoo ta'e makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa waliigaltee isaa keessatti uuma. Akkasumaas hawaasni iddoo adda addaatti sadarkaa adda addaatiin kan heddumminaaf fayyadamu kun afaan lama keessa isa tokkoofillee kan guddinatti geessu yookiin irra caalaa maalummaa hawaasa saniifi aadaa hawaasa sanii adda kan bahee beekamu miti.

Jiruufi jireenya keessatti hawaasni sadarkaa qooddii jireenya garaagaraa keessa jiraata. Haaluma kanaan loogni akkanaa kan uumamu caasaa hawaasaa yookiin qoodama hawaasaa bu'ureeffateeti. Qoodamni hawaasaa kunneenis saala, umurii, sanyii, sadarkaa barumsaa, sadarkaa jireenyaa, aangoo, amantii, oogummaa fi kkf dha. Qooddiwwan hawaasa garagaraa kana keessatti itti fayyadamni afaanii garaagara. Haalli garaagaratti afaanitti fayyadaman kun immoo uumama loogaatiif sababa ta'a. Makaan haasaawa hawaasa keessatti guddachaa deemu kan furmaata argachuu qaba. Afaan hawaasa malee hawaasni afaan malee jiraachuu hin danda'u. Hawaasa jechuun namoota naannoonfi yeroo murtaa'e tokko keessa jiraatan aadaa duudhaafi afaan waliin qooddatanidha. Amaloota hawaasa keessatti calaqqisan keessaa muraasni wal-deeggaranii jiraatu. Kana jechuun yeroo gaddaa, gammachuufi kkf irratti nijjijjirama. Fakkeenyaaf naannoon, umuriin, hawaasni jaarra tokko keessa jiraatu darbee jaarraa itti aanutti dhaloonni haaraan bakka bu'ee jiraata. Gama biroon afaaniinfi hawaasa gidduu jiru ilaaluutiin gaafa eegalu, afaan hawaasa akka meeshaatti tajaajila. Afaan jireenya hawaasaa ibsuu irra darbee ,nimurteessa. Jijjiramni gama aadatiin, siyaasaan, dinagdee, hawaasummaan hawaasa irratti godhamun afaandha.

Afaan uummataa afaan eenyummaa fi seenaa hawaasaa waliin walitti hidhata guddaa qaba. Yaada kana Carlos J. Ovando (1985: 4) yoo ibsu ,

“ The language carries within it the history, the culture, the traditions the very life of a people. Language is people. We cannot conceive of a people without a language, or a language without people two for one the same. To know the one is to know the other” jedha Seenaa, aadaa, duudhaa, ele. The

enyummaafi tokkummaa hawaasa tokkoo afaan isaa malee beekuufi ibsuun hin danda’amu walitti dufeenya afaanii alkallatinis ta’e kallatiin ala walitti hirkatee jiraata. Ergisuufi ergifachuun wal tumsaa, wal makaa, waliigaltee keessatti milkaa’ina gongfachiisa. Walmakuu afaanii kanaaf immoo walitti dhufuun aadaa, amalafi hawaasa guddaa yoo qabaatu, aadaafi afaan tokkoo olbatuun afhedduummaafi aflammummaa kannaeen jijjirama afaanii saffisiisaniif hunda biratti fudhatamee jiru giddu-galeessaan tajaajila tokko kennee hin jiru. Qabanni isaas, kallattii xiinqooqaa qofaa irratti xiyyeeffachuun kanneen biroo dagachuudha. Biyyootaa hunda keessaa namoonni yookiin gartuuwwan afaan tokkoo ol dubbatan baay’eetu jiru. aflammummaaf hiikni kenname hedduu haata’u malee, hanga ammaatti kan namoota lammummaan caasaafi yaad rimee aflammaffaaa hordofuun afaanicha dubbachuuf ga’umsa namni tokko qabu yoo ta’e haala afaan haadhaa kan haalu miti. Hiikni aflammummaaf kenname fiixee lamaan gidduutti argama. Hiikka aflammummaa sirrii ta’e tokko dhageeffachuuf kallattii xiinqooqaa ilaaluun ga’aaa miti. Gama xiim-sammuutiin ,gama hawaasummaatiiniifi gama sansakaatiin ilaaluun barbaachisaadha. aflammummaan afaan lamaan akka dubbaattoota isaaniitti qixaan beekuudha. Bloom Field(1933) aflammummaan dandeettiiwwan afaanii keessaa hanga tokko danda’uudha. (McNamara,1967). Afaan hawaasa malee hawaasni afaan malee jiraachuu hindanda’u. Hawaasa jechuun namoota naannoonfi yeroo murtaa’e tokko keessa jiraatan aadaa.duudhaafi afaan waliin qooddatanidha. amaloota hawaasa keessatti calaqqisan keessaa muraasni wal-deeggaranii jiraatu. Kana jechuun yeroo gaddaa,gammachuufikkf irratti nijijjiirama. Fakk. naannoon, umuriin hawaasni jaarra tokko keessa jiraatu darbee jaarraa itti aanutti dhaloonni haaraan bakka bu’ee jiraata.

Haaluma kanaan makaa haasaa keessatti seenaa, aadaa, duudhaa, eenyummaafi tokkummaa hawaasa tokkoo afaan isaa malee beekuufi ibsuun hin danda’amu. afaan saba tokkoo aadaa hawaasa afaanicha dubbatu sana guddisuu irratti bakka guddaa qaba. Kun immoo hariiroo sirrii afaaniifi aadaa gidduu jiraachuu isaa nutti hima.

Haaluma kanaan aadaafi afaan waliin deemu. aadaan bakka bu'aa yookiin mallattoo jiruufi jireenya hawaasa naanno tokkooti. Aadaan karaalee adda addaatiin darba. Isaanis, gochaan, jechaaniifi meeshaalee adda addaatiini. aadaa, afaaniifi hawaasni hidhata guddaa qaba. Faayidaa ykn tajaajila afaan aadaa keessatti qabu karaa adda addaan ilaaluun ndanda'ama. Afaaniifi eenyummaan hariiroo sirrii qabu. Afaan eenyummaa saba afaanichaa dubbatu hinibsine afaan du'edha. Afaan dhalli namaa qofa kan itti fayyadamu meeshaa wal-quunnamtii mootummaa ta'uu isaa namoonni irratti walii galu. Walitti dhufeenyi afaaniifi eenyummaa gidduu akka jiru niibsama. Haata'u malee walitti dhufeenya afaaniifi eenyummaa gidduu jiru ilaalchisee hayyoonni tokko tokko mormii niqabu. Kunis afaan waliigaltee qofa akka ta'e ibsu. Eenyummaa saba tokkoo karaa adda addaa ukkaamamuu danda'a. Kunis afaan yookiin aadaa kan saba biraatiin liqiffamuun akkasumas hakuucmaa mootummaarraan kan ka'e liqimfamuu danda'a. Afaaniifi aadaan liqimfamnaan eenyummaa nama dhuunfaas ta'ee hawaasaa bade jechuun ni danda'ama.

“.....Language has always been used both as a means of communication and as a symbol and group identity” (Hoffman, 1991); hawaasa aadaa adda addaa qabu keessatti afaan mallattoo aadummaa ta'uu isaa kan hafuu danda'u miti “.....In multy cultural societies differentiation according to language is unavoidable.”

2.7.2. Amantaa

Amantaan biyya keenya keessa baay'eetu jira. Isaanis amantii kiristaanaa, waaqeffataafi musiliimaatujira. Amantaan kunimmoo hawaasa keessatti kallattii hedduutiin waaqeffatama. Kanaaf hawaasni biyya keenya keessa jiru haala qabatamaa amantaa isaatiin tokkummaadhaan haala qajeelfama yookiin seera amantaa sanaatiin walabboomaafi walqajeelchaa sirna amantaasaa hordofa. Akkasumaas yeroo itti waaqeffatufi yeroo itti walbarsiisu haala qabatamaa amantaasaatiin qaba. Afaan itti gargaaramee jiruufi jireenya isaa keessatti bu'uura godhachuun haala dambiiifi seera godhatee ittiin amantaasaa gaggeeffatu qaba. Haaluma kanaan amantaan hawaasa tokkoo kabajamaa hawaasni ittiin walbarsiisaa jira.

Haaluma kanaan, namoonni amantaa adda addaa hordofan haalli isaan afaan itti fayyadaman murteessaadha. Kunis amantaan kamiyyuu afaan malee gaggeeffamuu hindanda'u. Keessumaa yeroo maraa afaan gama amantaatiin gaggeeffamu afaan jijjiiruutiini. Jijjirraan hojii amantaa faana hidhata guddaa qabaachaa waan tureef seenaa jijjirraa kitaaba qulqulluu faana hedduu akka walqabatu amanama. Kanaaf, adeemsa makaa haasaa hawaasaa keessattis haluma kanaan kan uumamaa dhufedha. Namoonni amantaa gaggeessan yeroo tajaajilaa turan afaan ittin tajaajilaa jiran dhiisanii afaan biraa keessa seenu. Kunimmoo afaan makaa uuma jechuudha. Akkasumaas namni afaan oromoo tajaajilu tokko kanneen Afaan Oromoo hin dandeenyeef jechaan, gaaleen, ciroo, himaafi keeyyataan gara Afaan Amaaratti geessuufyookiin qaamni biraa turjumaana ta'ee afaan sana jijjiiruuf yaala. Garuu guutummaa guutuutti afaan sana danda'eetii osoo hin taane sadarkaa gaalee yookiin jechaan kan Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin makaa haasaa uumuun tajaajila. Kanaafuu makaa haasaa keessatti iddoo hedduutti waan uumamuuf makaa haasaa afaan oromoofi afaan amaaraa hawaasa keessatti babal'atee jiru kana ragaa jirurratti hundaa'uudhaan rakkoo kanaaf furmaanni isaa kan kennamu yoo ta'e malee hawaasa sanaatiifis ta'e maalummaa afaaniitiif rakkoo isa guddaa waan hawaasa keessatti amaleeffatee jiru kana xiyyeeffannoo barbaachisaa ta'e gochuun dirqama.

Hayyoonni amantaafi hordofoonni amantaa Aanaa Darraa jiran yeroo adda addaa kanneen afaan oromoo fayyadamaniifi kanneen afaan amaaraa fayyadamaan makaa afaanii uumu. Kunis jiruufi jireenya taasifataan keessatti hawaasni amantaa isa barbaachisa waan ta'eef yeroo amantaanii gaggeeffatanitti sabni adda addaa kallattii adda addaan walitti dhufa. Adeemsa kana keessatti makaa haasaa afaan oromoofi afaan amaaraa haala jijjirraatinis ta'e afaan biraarra jijjaruun afaanonni bay'inaan walmaku. Hayyoonni amantaa yeroo hawaasa tajaajilanitti makaa afaan oromoofi afaan amaaraa sadarkaa dhamjechaan, jechaan, gaaleen, ciroonfi hima keessattillee walmakinsa afaanii akka uumani ragaaleen funaanaman ni addeessu. Haalli kun gara fuulduraatti kan itti fufu yoo ta'e babal'ina afaanii irrattiifi faayidaa afaan tokko kennu guutummaa guutuutti hojiira kan oolchuu danda'u miti. Hawaasa keessatti makaan afaanii kan qulqulla'u yoo hin taane maalummaa afaaniis, aadaas, amantaafi eenyummaa beekuufi bira gahuun baay'ee uulfaataa ta'a jechuudha.

2.7.3. Barnoota

Baarnoonni ilma namaatiif adeemsa ittiin danddeettii, beekumsafi hubannoo ittiin argachuu danda’u yeroo ta’u, jiruufi jireenya hawaasaa keessatti barnoonni bakka guddaa kanqabudha. Biyya tokkoof barnoonni utubaa yookiin hundee akka ta’eetti ibsama. Makaa haasaa hawaasa Aanaa Darraa keessaatti gama barnootaatiin yeroo ilaallu sagantaa idilee barattoonni kutaa keessatti baratan afaan walta’aa ta’een kan barsiisamu yookiin afaan gosni barnootaa sun ittiin barsiisamuun yemmuu ta’u, qaamni barateefi kan barachaa jiru sun haala qabiyyee barnootichaatiin kitaabni sadarkaa isaa eeggate maxxanfamuun barnoonni waan kennamuuf sadarkaa barnootaa keessatti makaan haasaa akka hawaasni kallattii barbaadeen waliigalteedhaaf itti fayyadamuutti barnoota afaanii keessatti rakkoon akkasii kun uumamuu hin danda’u. Kanaaf barnoonni barsiisamu tokko of eeggannoodhaan kan laatamu yeroo ta’u barsiisaafi barataan haala ofeeggannoodhaan daree barnootaa keessatti yeroo gaaffii gaafataaniista’e yeroo deebisaan kan barreeffama irratti hundaa’e barreeffamu hunda keessatti of qusannaan raawwatama. Haaluma kanaan makaan mana barnootaa keessatti haala hawaasa keessatti calaqqisu iddoo kanatti kan baay’ate miti barnootaan daree barnootaa idileen gaggeeffamu haala kam keessattuu kan waalta’e ta’uun dirqama ta’a.

2.8. Ergiffannaa (Borrowing)

Amaloota afaanii keessaa inni tokko sagalee, jechaa fi seera afaanii walirraa ergifachuudha. kun ammoo waliin jireenya hawaasaa keessatti yeroo maraa kan nama mudatudha. Fakkeenyaaf, meeshaaleen madda aadaa qabnutti fayyadamuuf carraaqqiin godhamu jecha meeshicha bakka bu’uun wal nubarsiisa. Adeemsi kun ammoo jijjirama afaanii saffisiisa. Haalli ittiin sammuu dubbataa sun yaada rimee tokko qindeessuun ilaallata. Haalli sammuu dubbataa tokkoo odeeffannoon ittiin qindeessuu umuriifi naannoon walqabatullee akkaataa qindeessuutiin adda addummaan jiraachuu mala. Gama kaaniinis haala lamatu mula’ta, Inni jalqabaa afhedduummaa makoo (compound bilinguality) dha. Afhedduummaa makoon akkataa sammuu afheeddee tokko odeeffannoo ittiin qindeessuu ta’ee, unki xinqooqa lama

yaadrimee tokko ibsuuf tajaajilu kan ilaalatudha. Kallattii afaan ittiin walmakaan keessaa inni tokko ergifannaadhaani (Heath 1994) haala kanaan kan walfakkaatu walmakinsi afaanii (code switching and code mixing) waliin dubbii keessatti walmakinsa afaan yeroo ta'u, ergifannaan ammoo afaan biroo irraa ergifannee afaanicha waliin wal sime tokko faayidaa jechoota guyyaa guyyaan fayyadamnudha. Irra caalaa dubbataan tokko jechoonni inni guyyaa guyyaan fayyadamu baay'ee barbaachisoo ta'e ibsama. Sababiiwwan jechoota ergisaa itti fayyadamu keessa yaada sana walfakkeessuu yookiin afaan tokkoffaa isaanii warreen dubbatan faana walfakkeessuuf, haala qabatamaa biyyittiin jechoonni bakka wanta sanii bu'uun ibsan yoo dhibaman fayyadamuu jechuudha. Haalli jechoonni ittiin ergifaman madda hedduu qaba. jechoota waantoota seenaa qabeessa ta'an waliin qabataa ta'a. Jechoonni akkasii baay'inaan afaan garagaraa irraa kan ergifataman yemmuu ta'u hiika adda addaa qabu

Afaan liqeeffannaa keessaatti makaa haasaafi afaan walmakaa akka uumu ragaalee jiranirrati hundaa'uun nidanda'ama. Afaan liqeeffannaa yeroo maraa jechootarratti qofa hundaa'a. Garuu jechoonni haala liqiin afaan tokkorra gara afaan biraatti dhufa makaa haasaafi akka afaan walmaku taasiisa. Kuniis jechoonni maqaadhaan, mana nyaataa, dhaabbilee adda addaa, maqaalee mogaasaatiif oolaniifi maqaalee mukaafi kkf yoo fudhanee ilaalle maqaa jalqaba afaan biyya tokkoon qofa moggaafamee haala liqiin biyyoonni baay'een isaanii kan afaan isaanii dhisanii kan afaan isaanii hin taaneen moggaasuuf dirqamu. Ilmi namaa akkuma isaaf mijatuutti qofaa fayyadama. Kan akkasii ammoo aadaafi afaanirratti dhiibbaa qaba. Sababa kanaaf jedhee gara afaan liqiitti dhufee fayyadamuu barbaada. Waantoonni akkasii kunniis namoonni iddoo iddootti sochii godhaniin akka afaan liqeeffannatti fayyadaman isaan tasiisee jira. Hawaasa keessaatti altakka takkaa afaan dhaloota isaa malee yeroo duubbachuuf dirqamu jira. Afaan dubbachuu barbaade tokko yeroo filannoo dhabu dubbata. Afaan liqii tokko tokko akka aduunyaatti itti fayyaadamuun waan jiruuf akka barbaachisaa ta'etti fudhachuuni. Afaan baay'inaan akka liqiitti afaan adda addaa keessatti argamaan Afaan Ingilizii waan ta'eef irra caala babaal'atee jira. kunnis biyyoota baay'ee waliin walii galtee uummuuf qofa akka ta'efi jechooni kun immoo afaan adda addaa keessaatti deddebi'anii waan argaamaniif walii galtee hawaasa

keessaatti argaaman maakaa haasaa uumanii jiru. Kannaaf maakaa haasaa saababa kan ta'an liqeeffanaa afaan tokko keessatti jechoota afaan adda addaa fayyaadamun baay'inaan maakaa haasaa uumee jira.

Afaan liqeeffannaa jechuun Katabba(1994) akka ibsuutti jechoonni afaan tokkoo gara afaan birootti fudhachuun fayyadamuu jechuudha. Ergifannaan sababoota adda addaan uumama namoonni aflame yookiin afheddee ta'e yoo dubbii isaanii keessatti afaan biraa afaan tokko keessaatti gargaaramanidha. Yeroo kanatti afaanoonni walkeessa makamanii carraa jechoota afaan tokkorraa gara afaan biraatti ce'u bal'aadha. Kanarraa kan ka'e ergiffannaan niuumama. Sababni afaanonni jechoota ergifataniif inni biroon akka hayyuun kun dabalataan ibsuutti jechoonni mijatoo afaan haaraa gara afaan birootti fudhachuuf jecha kan bakka bu'u, yoo dhabame maqaa jecha haaraa sanii wajjumaan gara afaan haaraa sanatti darba. Yeroo kanatti jechoonni haaraan gara afaan biraatti darban sun jecha ergisaa jedhamu. Akka Takkalaa (200) ibsutti, jechoota afaan danddeettii ibsachuu yoo hin dandeenye, Afaan madda biroo irraa fudhanne itti fayyadama ergisaa jedhama. Kun ammoo walitti dhufeenya afaanotaa irraa kan madde dha.

Liqeeffanaa jechootaa ilaalchisee Katambas (1994) akka ibsuutti karaa sadiin raawwata jedha. Inni duraa ergifannaa kallattii jedhama. Ergifannaan kallatti kan raawwatamu jechoota afaan maddaa akkuma jirutti ergifatanii afaan xiyyeeffannoo keessatti yoo itti fayyadamnedha. Ergifannaan inni lammaffaa ergifannaa fooyyeessaanii ergifachuuti. Kana keessaatti dhamsaga yookiin dhamjechoota caasluga jijjiiruun yookiin hiika jechaa akkuma jiruutti waliin ergifachuudha. Ergifannaan inni sadaffaa ergaa afaan jechi irraa ergifamee hubachuun jecha yookiin yaada sana bakka bu'u afaan xiyyeeffannootiin moggaasuudha.

2.9. Garaagarummaa Afaan Waliin Makuufi Ergifannaa.

Akka Mekacha(1993) garaagarummaa waliin makuufi ergifannaa yeroo ibsu, ergifannaan itti fayyadama aflameefiafheddee keessatti kan hojiirra oolu yemmuu ta'u guraamaleen kan hojiirra oolu dubbattoota aflame keessattidha. ergifannaan kan barbaachisuuf hanqina jechootaa guutuuf yemmuu ta'u guraamaaleen

gargaaramuun dirqama miti.Kana jechuun,barbaachisummaa isaa gadi bu'aa ta'uu isaati.ergifannaan sagaleeffamaafi dhamsagumaan afaan ergisa irraa kan madde yemmuu ta'u kan guraa mayilee garuu miti yaadaafi osoo hinyaadiin kan afaan lama walkeessa fayyadamuun uumamudha.

Grosjean(1982) gama isaatiin garaagarummaa guraamayileefi ergifannaa akka armaan gadiitti ibsa.Guraamaleen jijjirama guutummaa guututti jeca,gaaleefi hima afaan tokkoo gara afaan birootti ta'udha.Ergifannaan ammo jechootni afaan tokkoo ykn ibsa gabaabaa sagaleefi dhamsagaan gara afaan itti gargaaramaniitti fiduun itti gargaaramuudha.

Akka Myers Scotton(1997) guraamayileefi ergifachuu yaad rime walitti dhiyaatu akka qaban ibsa.Lamaan isaaniyyuu caasaa afaan tokkorraa gara afaan biraatti fiduun itti gargaaramuudha.Sababni isaas,caacculeen kun laamaan kan barbaachisaniif dubbataan yaada isaa akka ibsatu taasisuudha.

BOQONNAASADII: SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA

3.1 Saxaxa Qorannoo

Saxaaxxi qorannoo waliigala qorannichaa to'ata. Qorannichi maal fakkaata, Maal irraatti bu'uura godhata, Kan jedhan deebisa. Qorannoon kun haala ibsuurratti hundaa'a. Haalli qorannoon ittiin qaacceffame akkamtaadha.

Makaa haasaa hawaasa showaa kaabaa Aanaa Darraa hawaasni Afaan Oromoo dan'da'uufi kan Afaan Amaaraa danda'u sadarkaa gandaatiinis ta'e, sadarkaa aanaatti saba gosa lamaafi isaa ol ta'e walfaana jiraata. Haata'u malee hawaasni kun iddoo adda addaattiifi naannoo Darraatti dubba tamu kana akka fedha isaatti dubbatee ittiin ergaa dabarsuufis, afaan isa barbaachisa. Afaan inni beekuufi kanaannoo sanatti argamu waliin walmakee argama. Kana keessatti jechoonni itti fayyadamaan hiikaatiin yoo ilaalle ulfaataadha. Sadarkaa gaalee, ciroofi himaatiin haala seera afaaniitiin qindaa'nii hawaasichaaf tajaajila sirrii hin laatan. Kun makaa hasaa hawaasaa keessaatti altokko tokko Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo gama biraan afaan lamaa ol walitti makuun ergaa dabarsuuf yaalu. Hawaasa hunda biratti hiika beekanii hin hubatani. Afaan tokko quiquilleessanii adda baaffachuuf jecha afaan kamii, hiika maalii kenna jedhanii ergaa inni dabarsuu bira ga'uudha.

Kanaaf makaa haasaa afaan dhalootaafi afaan lammaffaarraatti kan xiyyeeffate hawaasa keessa seenuun makaa haasaa walitti qabee looga tuulama showaa kaabaa aanaa Darraa qaaccessuun lafa kaa'a. Akkasumas afaan biraa haala liqiitiin itti fayyadama. Haata'umalee hawaasni itti fayyaadama afaanii osoo adda hin baafatiin akka fedha isaatti afaan adda addaatti waliigaluuf dirqamaa jiru keessatti malli ittiin qorannoo gaggesamu baay'ee murteessaadha. Namni tokko qorannoo gaggeessuuf mala adda addaa fayyadamee furmaata barbaada.

3.2. Mala Qorannichaa

Odeeffannoon hawaasa showaa kaabaa Aanaa Darraarratti makaa haasaa hawaasa sanii meeshaalee adda addaa gargaaramuun hawaasni sun haala gareetins ta'e iddoo baayinaan argamanitti makaa haasaa isaan gaggeessan kunis yeroo gamtaan hojjetan,

waltajjiirratti, lafa gabaattiifi yeroo gamtaan deemanis makaa haasaa isaan gaggeessan meeshaalee sagalee waraabduu adda addaa deeggaramuun walitti qabamee erga dhiyaate booda qaacceffameera. Meeshaalee qorataan qorannoo kana gaggeesse keessatti xiyyeeffannaan itti gargaarameera. Makaa haasaa hawaasa keessa jiru waraabuun haasaa sana keessaa afaan lamaafi isaa ol walmakanii jiran kan funaanamedha. Makaa haasaa hawaasa Aanaa Darraa irratti kan xiyyeeffatedha. Qoratichi bifa adda addaan yaadoleen walitti guuramaan kana sadarkaa adda addaatti qooduun ibseera. Haaluma kanaan, sadarkaa dhamjechaafi gaaleen, ciroofihimaatiin kan argamanirratti xiinxaluun furmaata bira gahee jira.

3.2.1. Madda Ragaalee

Hawaasni maalummaa afaaniirratti osoo hin xiyyeeffatiin afaanota naannoo jiran waan fayyadamuuf Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa walmakuun iddoo hundatti ittiin waliigalu. Kun ammoo makaa haasaaf sababa ta'ee jira. Looga tuulamaa keessatti hawaasni Aanaa Darraa jiruufi jireenya isaa hunda keessaatti makaa haasaa waan gaggeessuuf hawaasa sana keessa seenuun ragaalee hawaasa kanarraa qindeessuun baay'ee murteessaadha. Kanaaf makaa hasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa haala hawaasni sun waa'ee mata duree kana beekke yaada kana hin beekiin naannoo lafa hawaasni sun baay'inaan makaa haasaa gaggeessuu danda'utti haala mijeessuun ragaan kun akka funaanamu ta'e. Haaluma kanaan sagaleen kan funaaname osoo hawaasni sun hin beekiin tooftaa adda addaa fayyadamee rakkoo makaa haasaa kun fiduu danda'u adda baasee lafa kaa'uuf akka madda ragaatti fudheen jira. Dhumarrattis ragaa sirrii hawaasni afaan lamaan waliin makee haasaa gaggeesse keessaa sadarkaa barbaachisaa ta'e keessaa gulaalamee kan fudhatameefi ragichis milkaa'ina qorannaa kanaatiif kan ooledha.

3.2.2. Mala akkamtaa

Malleen qorannoo kanaaf bu'uura ta'an keessaa tokko mala akkamtaati. Malli akkamtaa kun odeeffannoo qorannoo kanaatiif ta'u funaanuun rakkoo qoratamu sana gadi fageenyaan dhiyeessuun argannoof haala mijeessa. Malli akkamtaa haala jiruuf jireenya hawaasaa maal akka ta'e kan ittiin xiinxalamudha. (Tim 2002; Sigh 2007).

Dhima kanaas gaaffii “Attamitti?” jedhu kaasuun bal’inaan qorachuuf haala mijeessa. Gaaffii kana deebisuuf kan barbaachisuus odeeffannoo akkamtaatti (Qualitative data) Moonfi Moon (2004:3) akaakuu odeeffannoo kanaa “*Qualitative data is descriptive data from observation or unstructured interviews*”, jechuun hiikaan. Kunis dhimma qorannichaa gadi fageenyaan xiinxaluuf isa bu’uurati. Malli kun waliigalatti odeeffannoowwan qoratichaan hawaasaa keessaa kanneen funaanaman ibsuu kan danda’u ta’e, Qorannichis mala kana fayyadamuun odeeffannoowwan argaman caasaajechaa, gaaleefihimaatiin walqabatu ittiin qaaccessuun furmaata kenna.

Kanaaf makaa haasaa Aanaa Darraa hawaasa keessa seenuun makaa haasaa faan oromoofi afaan amaaraa funaanuun rakkoo hawaasa keessa jiru sana mala kanaatti fayyadamuun furmaata kennuudha. Haaluma kanaan makaa haasaa sana maal akka ta’e hawaasni bara jireenyasaa keessatti kan ittiin walii gale ta’ullee furmaata barbaachisaa ta’e kennuun dirqama ta’a.

3.2.3. Iddatoo

Filannoon odeeffataa kan gaggeeffamu kaayyoo irratti hundaa’uun yoo ta’u hawaasa dhimma kanarratti ragaa naaf kenna jedhe keessaa hamma argadhe odeeffannoo irraa argadheenjira. Kunis makaa haasaa hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti ittiin waliigalaa ture. Akkasumaas, yeroo waa’ee biyyaa, misooma, qonnaa, barnootaa, jireenyaa, daldalaa, hojiim ootummaafi kkf yeroo haasawa gaggeessanitti makaa haasaa uumee walitti qindeessuun akka qaaceffamu ta’ee jira.

Qorannoo sana keessaatti kan barbaachisu hunda fudhachuuf bay’ee murteessaa dha. Kanaaf iddattoo miti carraa fayyadamuun makaa haasaa hawaasaa kanaa yeroo fayyadamaa jiranitti odeeffannoo funaanuudha. Ragaaleen hawaasa irraa funaanaman kun hawaasa hundaaf kan makaa haasaa Aanaa Darraa irratti xiyyeeffachuun ta’a.

3.3. Meeshalee Funaansa Ragaalee

Makaa haasaa hawaasaa keessa jiru bira ga’uuf meeshalee sagalee waraabuu danda’anitti fayyadamee hawaasa makaa haasaa gaggeessu sana alkallatiitiin sagalee isaanii waraabuun namoota makaa haasaa gaggeessan sana adda baasuun itti

fayyadamee jira. Kaayyoon qorannoo kanaa rakkoo walmakinsa hasawaa caasaa jechaa, gaalee fi himaatiin walqabatee jiru gama xinqooqa hawaasa keessatti mul'atu waan ta'eef meeshaaleen ragaa itti funaanuuf gargaarus sakkatta'a kitaabilee (document Analysis) ta'a.

Karaaleen ittiin ragaalee funaanuu danda'u lama ta'a (karaalee lamaan funaanuun ni danda'ama. Haasaa makaa yeroo namoonni fayyadaman haasaa isaanii keessaa haala caasaahimaanista'ee, seer-luga afaanichaarratti hundaa'uun funaanuudha. Gumperz (1982:87) Pfaff (1979)

The usual linguistic practice in which the investigator asks for native judgements of hypothetical isolated sentences illustrating key grammatical points clearly cannot work here, since what is judged are conversational inferences and the investigator and his subjects do not share the same cultural presuppositions (Gumperz 1982,87)

Karaa biraan hawaasa afaan makaa haasawu keessaa fudhachuun yeroo inni afaan naannoo sana fayyadamu yookiin Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa haala qabatamaa naannichaa itti haasaa makaa taasisan irratti hundaa'uun namootarraa ragaa qindeessuudha. Backus(1992:42) Akka yaada hayyoota adda addaatti akkuma jirutti sagalicha yookiin haasaa makaa san waraabuun afaan wal make san adda baasachuuf deemuu dha.

3.4. Mala Xiinxala Ragaalee

Akkuma namni tokko yoo rakkate rakkoo sana keessaa bahuuf mala adda addaa barbaadu. Namni qorannoo gaggeessu tokko mala qorannoo isaa ittiin galmaan ga'u, mala ittiin furmaata isaa barbaadu mala dhahata. Haaluma kanaan kutaan kunis malleen qorannoo ibsuu irratti xiyyeeffata. Qorannoo jechuun adeemsa rakkoo tokkoof karaa saayinsaawaa ta'een rakkoo sanaaf adeemsa furmaata barbaadanidha. Qorannoo kana guutuu taasisuuf adeemsawwan garagaraa keessa darbeera. Keesumattuu makaa haasaa Afaan Aromoofi Afaan Amaaraa looga tuulamaa keessatti hawaasa keessatti mul'atu furuuf, akkasumaas kaayyoo isaa bira ga'uuf tooftaa adda addaa fayyadameera. Maloonni qorataan kun itti fayyadame immoo qorannicha bu'aa qabeessa taasisa. Mala xiinxala ragaalee keessatti tartiibni irranfatamuu hin qabne

mala rakkinichaa addaan baasuu dhaan waan gochuuf yaadame murteessaadha. Mala ittiin ragaan funaanamu barbaaduufimadda raga filachuun raga funaanuudha. Malli funaansa ragaaleetti aanedhufu mala xiinxala ragaati. Mala xiinxala ragaalee keessatti sochii jalqabaa hanga dhumaatti ta'een raga funaanaman hunda qoratichi xiinxaluu yaaleera. Kunis mala akkamtaati.

BOQONNAA AFUUR: QAACCEESSA RAGAALEE

4.1. Seensa

Qaaccessi ragaalee makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa sana irraa funaanaman makaa haasaa isaa maal akka fakkaatu waan agarsiisuuf , dubbattoonni akka madda odeeffannootti akka gargaaramu gochuufidha. Haaluma kanaan afaan qabnu tokkoon ibsachuuf yoo hin dandeenye gara afaan biraatti deemuun ergaa dabarsu. Afaan hawaasa adda addaa haala walfakkaatu keessatti al tokko walqixa ergaa fudhachuufi ergaa dabarsuurratti afaan makaa ta'eefi makaa haasaan kan guutamedha. Haala aflammummaa kanaas bakka adda addaatti qoonnee ilaaluu ni dandeenya. Afheddummaa (bilinguality) si'a tokkotti dhimma ba'uun immoo namoota afaan walmakanii haasa'un irratti xiyyeeffachuun kan hubatamudha. waliin dubbiin yeroo gaggeefamu kaayyoon makaa haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa ragaan adda addaa kan lafa kaa'u ta'a. Akkasumas kan agarsiisuu danda'u haala caasaa fi caasluga of keessatti qabaachuu danda'a.

4.2. Makaa Haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa

Makaan haasaa keessatti afaan lama yeroo tokko keessatti fayyadamuun jijjirama addaa uumudha. Kun ammoo hawaasa afaan dhalootaa afaan akka lammaffaatti dhiyaatu yeroo maraa hawaasni jiruufi jireenya isaa ittiin gaggeeffatu keessatti kan mudatu ta'uusaa kan xiinxalee lafa kaa'uuf yaalu dha. Afaan lamaa fi isa ol ta'ee hima tokko keessatti walmakee yoo argame afaan sun haasawa keessaa yookiin waliin dubbii keessaa akka walmakinsi akka uumame ifa taasisa. Kanaaf makaan haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa yoo fudhanne osoo hin beekamiin Afaan Oromoon eegalee Afaan Amaaraan xumuruu, akkasumas, jecha jalqaba Afaan Amaaraan xumuruu, akkasumas, jecha jalqaba Afaan Oromoo yookiin Afaan Amaaraa dubbate sana dagachuun haala amaleeffannaa ta'een sadarka dham jecharraa kaasee hanga himaatti wal keessa fuudhuun haasaa gaggeessa.

Qaaccessi haasaa gurmalee kun afaan lamaafi isaa ol yeroo fayyadamuun wal makinsa uumu jechoota liqeeffataman Afaan Ingizii irraa gara Afaan Oroomootti,

Afaan Oromoo irraa gara Afaan Amaaraatti, Afaan Amaaraa irraa gara Afaan Oroomootti liqeeffatamuu ni danda'a. Haata'umalee wal makinsi afaaniifi liqeeffannaan qaaccessa keessatti yeroo ilaalaman haasaa afaanii yookiin dubbii keessatti osoo hin beekamiin hawaasni itti fayyadama. Kunis maalummaa caasaa afaanii sanii beekke osoo hin taane haala amaleeffatame tokko qabatee jechoonni afaan sanaa osoo jiranii kan afaan biraa fayyadamuuf deema. Kanarraan kan ka'e, haasaa makaa afaanota lamaafi isaa ol ta'an haala jechaan gaaleen, ciroo fi himaatiin hima wal fakkaatuufi kan garaagaraa keessatti mullatu.

4.3. Ragaalee Qaaccessaaf Funanaman

Qaaccessi afaan makaa yookiin haasaa makaa kun afaanota lamarratti yemmuu ta'u, afaan dhalootaafi afaan akka lammaffaatti kan tajaajilu irratti xiyyeeffata. Waliin dubbii namoota gidduutti, akkasumaas haasaa hawaasaa keessatti haasaa makaa ta'an akka fakkeenyaatti kan fudhataman

4.3.1.Seensaa

Makaa haasaa afaan adda addaa hima adda addaa keessatti walmakuun kan itti fayyadamanii fi hima tokkicha keessatti haasaa makaa uumuun haala bartee hawaasa sanii ta'ee kan argamudha. Akkasumas, waliin dubbii namoota lamaafi isaa ol ta'a keessattis namoonni kan baay'inaan wal makinsa uumuun itti fayyadaman, ergaan sun haala hubatamuu danda'uun ta'a. Haasaa makaa keessatti namoonni sadarkaa adda addaatti yeroo fayyadaman afaanota lamaafi isaa ol walmakuun itti fayyadamu. Akka fakkeenyaatti, yoo ilaallu makaa haasaa hawaasa keessatii funaaname sadarkaa adda addaatiin yeroo qaaccessu sadarkaa dhamjecha, gaalee, ciroofi himaatiin kan ilaalamu ta'a.

4.3.2.sadarkaale Makaa Haasaa

4.3.2.1 Dhamjechaafi jecha

Dham jechi jecharratti hirkatee Afaan Oromoo keessatti jecha duubaan galuun kan argamu gosoota lamatu jira. Isaanis dhamjecha walabaafi dhamjecha hirkataadha. Dhamjechi dureen dhamjecha calqabaa jechaa irratti argamu dhamjecha dureedha.

Fakkeenyaaf “al- fi hin-” Dhamjechoonni duubee kan jedhaman immoo “ n-, e-, oo-,yii-, een- fi kkf”.

Jechi hiika qabeessa, dhaabbataa, fi hiika tokkoo ol qabaachuu kan danda’udha. Akkasumas unkaawwan hiika qaban birootti caccabuu ni danda’a

1. Mirtiin baranaa baxaamitti gaariidha.

Makaa haasaa sadarkaa dham jechaan hima kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin ibsame adda baasnee ilaaluuf “mirt -ii –n baxaam -ii –tti” afaan lamaan walmakuun ergaa dabarsuu barbaade. Makaan haasaa kun dham jechi maal akka ta’e osoo hin beekiin jechootarratti Afaan Oromoos ta’e, Afaan Amaaraa irratti dabalamanii bifa jechichaa akka jijjiranii gara biraatti akka deeman taasisee jira. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama.

2. Maasirajjaan tikikiliidha jedhee asmasakkare.

Makaan haasaa Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo “Maasirajjaa-n tikikil -ii –dha as – masakkare” jedhu dhamjechoota jechicharratti jecha fuulduraaniis ta’e, duubaan irratti maxxananii turan kun jechcharratti hirkachuun jecha gara afaan biraatti akka fudhatteefi jechichis hiika adda biraa akka laatu taasiise jira. Kun hima isa jalqabaarratti Afaan Oromoo waan haasaawu fakkaate jechoota Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo itti maxxansuun makaa haasaa uume. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kan keessaatti jechoonni adda osoo hin bahiin wal makanii jiru. Hawaasni kun afaan kamtu afaan naannoo sanii akka ta’e hubannoo dhabe miti. Afaan akka lammaffaatti jirus osoo beekuu makaa haasaa itti fayyadamaa jirra. Yaada darbuu barbaadu guutummaatti akka hin dabarre taasiisa. Makaan gama dubbiiitiinis ta’e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru gama hundumaatiin waan ta’eef kun hawaasa keessaa barnootaan jijjiramuu kan danda’u ta’uu qaba. Afaan hawaasa tokkoo, seenaan hawaasa tokkoo, aadaan hawaasichaafi maalummaan isaa yoo hin beekamne, hawaasichiis adda bahuu hin danda’u. Makaa haasaa sadarkaa dhamjechaan hima kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin walmakuun ergaa dabarsuu barbaade. Makaan haasaa kun dhamjechi maal akka ta’e osoo hin

beekiin jechootarratti Afaan Oromoos ta'e Afaan Amaaraa irratti dabalamanii bifa jechichaa akka jijjiranii gara biraatti akka deeman taasissee jira. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama.

3. Gazaabni isaa akka takaffaluuf takassase.

Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hima “Gazab –ni isaa akka ta-kaffaluu –f” dhamjechoota hima keessa jiruun jechootaraa yoo ilaalle afaan amaaraa afaan Oroomoo jecharratti dhamjecha maxxansuun ergicha dabarsuu yaalee jira. Kunis “Gaazab-ni ta-kaffaluu-f ta-kasase” kan jedhu jechichi jecha afaan kamii akka ta'e yoo fudhanne dhamjechoonni jechicharra jiran maaliif akka galan adda hin baasu. Akkasumaas dhamjechoonni jecharratti karaa duraafi boodaan maxxananii jiran kana yoo ilaalle ,qofaa isaanii hiika kan hinqabne jecharratti maxxanuun maalummaa jechichaa ibsuuf kan yaalan malee qofaa isaanii makaa kan jedhuufi makaa haasaa afaan lamaan kana keessatti qaacceessamuun sadarkaa isaan jechicharratti mul'isan qofaa adda baasna. Haaluma kanaan hawaasni waliin dubbii makaa haasaa isaanii keessatti afaan lamaa fi isaa olitti yeroo fayyadaman afaan tokkoon waan dubbatan isanitti fakkaatee afaan biraa keessa seenu. Makaa haasaa yeroo jennus afaan amaaraa osoo hin beekiin afaan oromootti fayyadamuu danda'an. Kanaaf yaadni hima kanaa qarshiin isaa akka laatamuuf himata bane kan jedhu ergaa dabarsuufi. Haata'u malee sadarkaa caasaa himaa kanaatti yoo ilaalame, namoonni hundumti hubachuurratti nirakkatu. Makaa haasaa akkasii kan afaan akkamii akka ta'e adda baasuun irra caalaa ifa akka ta'u danda'amu yoota'e hawaasa keessatti babala'tee waan jiruuf xiinxaluuf nama gargaara. Hawaasa barateefi hin baratiin birattis kan argamudha. Kanaaf makaa akkasii keessatti hawaasa kamtu akka haasaa jiruufi ergaa kana eenyuutu akka hubachuu danda'u beekuun barbaachisaadha..

Himoota tokoo hanga sadii qaaccessa dhamsaga irratti taa'an “mirt-iin, bexaam-itti, maasrajjaa-n, tikikkil-ii-dha, as-masakkare, gezaab-ni, ta-kaffalu-f, ta-kassase,” yeroo ilaallu, hima keessatti jechoota Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo jecha of danda'e tokko irratti fuulduraa fi duubaan galuudhaan jecha Afaan Oromoo ta'e tokko gara Afaan Amaaraatti, jecha Afaan Amaaraa tokko immoo dhamjechoota irratti dabaluun

gara Afaan Oromootti fiduuf makaa haasaa keessatti sadarkaa dhamjechoota kanneen ibsaman jechootatti maxxansuun jechoonni akka bifa jijjiirratan taasisuun makaa haasaa keessatti hubatameera.

Walumaagalatti makaan haasaa jiruufi jireenya hawaasa showaa kaabaa keessatti kan Aanaa Darraa keessatti gaggeeffamu dhugaa hawaasa san keessa jiru kan ifa baasee ibsu yeroo ta'u makaan afaanii kun naannoolee biraa keessa kan jiru ta'ullee kan Aanaa Darraa kan adda godhu hawaasni yeroo dheeraatiif walfaana yeroo jiraachaa turetti sababa hedduutiif waan walitti dhufuuf makaa haasaa uummate. Hawaasni Oromoo Afaan Oromoo dubbatuufi hawaasni Amaaraa Afaan Amaaraa dubbatu walkeessa ganda adda addaatiin jireenya isaa gaggeeffachaa tureera. Kun ammoo hawaasni sun gabaatiin, waaqeffannaatiin, cidhaafi kkf yeroodhaa yerootti walfaana jiraanchuun isaa makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa sadarkaalee adda addaatiin walmakuun kan hawaasni naannoo sanii ittiin waliigalaa turedha. Afaan Oromoon ykn afaan amaaraatiin of danda'ee akka hin dubbanne keessa darbee sababa afaan tokkoon waan barbaadan dubbachuu dadhabuurraan kan ka'e afaan tokko jalqabaniis sodaan yoo keessatti uumamu afaan biraatti makuun waan dubbachuu barbaadan san fiixaan baafatu. Haata'umalee makaan haasaa akkasii hawaasa keessatti amaleeffatamee yookiin aadaa ta'ee jiraachuun hawaasa afaan lamaan danda'aniifis ta'e kanneen afaan lammaffaa akka fedhan dubbachuu hin dandeenyeef Afaan sirriitti danda'an akka fayyadaman gochuun baay'ee barbaachisaadha.

4. Silkiquxirii mobaayilii kee naa tsaafi

Makaa haasaa Afaan Amaaraa, Afaan Oromoofi Afaan Ingilizii ergifannaan kan itti fayyadamnu Silki quxirii mobaayilii kee naaf tsaafi kan jedhu hima kana keessaatti yeroo ilaallu afaan sadiin makaa uumee jira. Makaa haasaa hima jalqabaa hubachuuf Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa walmakuun haasaa taasifamedha. Hawaasni afaan tokkoffaa fayyadamuu barbaadee afaan lammaffaa waliin makuun yaada isaa dabarse. Hima jalqabaa Afaan Amaaraa ta'e itti fayyadame. Kun ammoo hiikni jechoota kallattiin hiika akka hin kenniine taasissee jira. Jechoota, gaaleefi ciroodhaan adda baasamanii yoo ilaalamani Afaan Amaaraa itti fayyadamuun yaada sana galmaan ga'uuf itt. Afaan sirriifi seera barreeffamaa kan hin qabnedha. Guddina afaaniirrattis

bu'aa kan kennu afaan oromoo osoo jiru jecha afaan biraa bakka buusuun faayidaa afaan Oromoo kennu bakka bu'uu hin danda'u. Kanaaf afaan tokko guutuu kan ta'uu danda'u yoo jechoota qabuun itti fayyadamee iddoo afaan sun dirqama haala liqiitiin barbaachise qofaa afaan biraarraa jecha ergifachuu danda'a. Hawaasni Aanaa Darraaiis makaa haasaa iddoo adda addaatti waliigalteedhaaf gargaaramu tokko hawaasa keessa seenuun ragaa jirurratti makaan haasaa afaan lamaanii bal'inaan akka jiruufi kallattii hedduutiin hawaasni itti gargaaramaa jira waan ta'eef kun gara fuulduraatti xiyyeeffannoo haala afaan qulqulluun dubbatamuu danda'uun fala kaahuudha.

5. Inni baxaamiitti baalamuyaa dha.

Makaa haasaa hima kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin ibsame adda baasnee ilaaluuf jechi baxaam kan jedhu Afaan Amaaraa irraa baxaamiitti jijjiramee afaan lamaan walmakuun ergaa dabarsuu barbaade. Makaan haasaa kun dhamjechi baxaamii –tti maal akka ta'e osoo hin hubatiin jechotarratti afaan oromoos ta'e Afaan Amaaraa irratti dabalamanii bifa jechichaa akka jijjiranii gara jecha afaan biraatti akka jijjiraman godheerra. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama. Makaan haasaa hawaasa mara keessatti iddoo adda addaatti itti fayyadamuun bu'aa qabeessa nama taasiisuu danda'a.

6. Astaaraqiiti beetasaba keetti gali.

Makaa haasaa hima kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin ibsame “astaaraqii –ti beetasaba -kee -tti gali’ kan jedhu afaan lamaan walmakuun ergaa dabarsuu barbaade. Makaan haasaa hawaasa Aanaa Darraa kan dhamjechi yookiin maxxantuunfi gaaleen maal akka ta'e osoo hin beekiin jechootarratti afaan oromoos ta'e Afaan Amaaraa irratti dabalamanii jecha afaan kamii akka itti fayyadamaa jiran bira gahuu hin danda'an. Bifa jechichaa akka jijjiraniifi hiika dhabamsiisaa akka deeman adda baafachuudha. Hawaasni makaa haasaa akkasii kana maalummaa isaa beekuun jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama.

7. Ilmi koo mangis sarraatenyaa ta'ee jira.

Makaa haasaa hima kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin ibsame adda baasnee ilaaluuf ilmi koo mangist sarraatenyaa ta'ee jira kan jedhu afaan lamaan walmakuun Afaan Oromoon eegalee Afaan Amaaraan gidduutti xumurarratti ammoo afaan oroomootiin xumure. Makaan haasaa kun jechoota wal keessa fuudhee kan makaa uumedha. Jechootarratti Afaan Oromoos ta'e, Afaan Amaaraa irratti dabalamanii bifa jechicha afaan lamaa fayyadamuun hawaasa keessatti fayyadamaa deemuun haala liqiitiin kan tajaajilamnuufi akka tasaa jecha Afaan wal keessa fuudhuun yaada himichi dabarsu jijjiiruu danda'a. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadamaa jira. Makaan gama dubbiitiinis ta'e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru kun hawaasa afaan makaa fayyadaman kana iddoo jirreenyaatiin hawaasni walmakee jiraata kunis sababa ta'uu waan danda'uuf afaanoota walmaddii jiran irratti hojjechuun rakkoo kana ni fura.

8. Ati majammaraa nibirata mangistii galchi.

Makaa haasaa hima kana yoo ilaalle Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa waliin makanii ergaa galmaan ga'uuf itti fayyadamanii jiru, hima eegalanii Afaan Amaaraan gidduutti erga fayyadamanii Afaan Oromoon xumuranii ru. Makaa haasaa hawaasa keessaatti Afaan Oromoon eegalee Afaan Amaaraatiin kan xumuramu yeroo ta'u haala caaseffama afaanii keessaatti afaan makaa kan uumudha. Makaan afaanii kun guddina afaan oromootiif faayidaa tokkollee hin qabu. Kanaaf makaafi makaa haasaa malee liqeeffannaa of keessaa hin qabu. Dhamjecha guutummaatti makaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa keessaatti amaleeffanaafi bartee ta'ee kan jirudha. Kanaaf makaa haasaa hawaasa kana keessa jiru xiyyeeffannoon itti hin laatamne waan ta'eef dabalataan afaan tokko gara afaan biraatti fudhachuuf yaalii gochuun afaanichi jecha afaan kamii kamii akka ta'e beekuunu qorannoo barbaachisa. Akkasumaas jecha afaan oromoorratti jecha biraa fidanii ida'uun haala ergifannaan yoo ta'e malee hindanda'amu. Garuu Afaan Amaaraa gara afaan oroomooti fidanii fayyadamuun irra salphata. Kunis haala namoonni fayyadamuu danda'aniin ta'a.

9. Katamaa kana kan axanna'e ana.

Makaa haasaa Afaan Omoofi Afaan Amaaraa hima kana keessatti yoo ilaalle Afaan Oromoon eegalee Afaan Amaaraan itti fufeedha. Makaa haasaa kana afaan kamii akka itti fayyadame beekuun rakkisaadha. Makaa haasaa hawaasni ittiin waliigalu akka seera afaaniitti yoo ilaalle baay'ee xiyyeeffannoo barbaachisa. Hiikni jechoonni hima sana keessa jiran laatan namoonni hubachuuf itti ulfaachuu danda'a. Kun ammoo afaan lama kallattii kamiinuu jechi afaan sanaa osoo jiruu afaan kan birootti fayyadamuun kun hawaasa sana tajaajilaa jira jechuun hin danda'amu. Haaluma walfakaatuun Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa adda baasuun baay'ee rakkisaa ta'a Makaa haasaa Afaan Aromoofi Afaan Amaaraa hima kana keessatti yeroo fudhannee ilaallu jecha jechaan afaan gosa lamaa walmakee jira. Makaa haasaa Afaan Amaaraa fi Afaan Oromoon ta'ee jira. Hima kana sirriitti adda baasachuuf jecha jechaan yoo hubanne malee dafnee ergaa isa bira gahuun ulfaataadha. Makaan gama jechaan uumame kun jecha liqeeffannaalee osoo jecha Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa tokko tokkoon walkeessa fuudhuun jechaan makaa uumee jira. Makaan gama dubbiiitiinis ta'e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru rakkoo qabaachuu ni danda'a

10. Jabana kana nuuroon nama asxala'a.

Makaa haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa hima jabana kana nuuroo -n nama asxala'a kana jedhu keessatti yeroo fudhannee ilaallu jecha jechaan afaan gosa lamaa walmakee jira. Makaa haasaa Afaan Amaaraa fi Afaan Oromoon ta'ee jira. Ergaan inni dabarsuu barbaade bara kana keessa jireenya nama jibbisiisa kan jedhu ibsuu barbaadeetti. Hima kana sirriitti adda baasachuuf jecha jechaan yoo hubanne malee dafnee ergaa isaa bira gahuun ulfaataadha. Makaan gama jechaan uumame kun jecha liqeeffannaalee osoo itti hin makiin jecha Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa tokko tokkoon walkeessa fuudhuun jechaan makaa uumee jira. Qaaccessa makaa haasaa sadarkaa gaaleetti lakkoofsa tokoo hanga torbaffaatti hima makaa haasaa kana keessatti sadarkaa jechaan himicha keessatti kan argaman silkquxirii, moobaayilii, baxaamiitti, baalemoyaa, astaarraqii, beetasaba, mangistii, sarraatanyaa, majammaraa, katamaa, axanna'e, nuuroon asxalla'a, jechoonni kun hima makaa haasaa ta'e kana

keessatti galuudhaan jechoota afaan Oromoo ta'an osoo hin taane, jechoota afaan amaaraa irratti dhamjechoota adda addaa irratti dabaluun gara afaan Oromootti harkisuudhaan jecha afaan oromoo fakkeessanii makaa haasaa isaanii keessatti itti fayyadamuu isaanii qaaccessa kana keessatti taa'ee jira.

Makaan haasaa jiruufi jireenya hawaasa showaa kaabaa keessatti kan Aanaa Darraa keessatti gaggeeffamu dhugaa hawaasa san keessa jiru kan ifa baasee ibsu yeroo ta'u makaan afaanii kun naannoolee biraa keessa kan jiru ta'ullee kan Aanaa Darraa kan adda godhu hawaasni yeroo dheeraatiif walfaana yeroo jiraachaa turetti sababa hedduutiif waan walitti dhufuuf makaa haasaa uummate. Hawaasni oromoo Afaan Oromoo dubbatuufi hawaasni Amaaraa Afaan Amaaraa dubbatu walkeessa ganda adda addaatiin jireenya isaa gaggeeffachaa tureera. Kun ammoo hawaasni sun gabaatiin, waaqeffannaatiin, cidhaafi kkf yeroodhaa yerootti walfaana jiraachuun Afaan Oromoon ykn Afaan Amaaraatiin of danda'ee akka hin dubbanne keessa darbee sababa afaan tokkoon waan barbaadan dubbachuu dadhabuurraan kan ka'e afaan tokko jalqabanii sodaan yoo keessatti uumamu afaan biraatti makuun waan dubbachuu barbaadan san fiixaan baafatu. Haata'umalee makaan haasaa akkasii hawaasa keessatti amaleeffatamee yookiin aadaa ta'ee jiraachuun hawaasa afaan lamaan danda'aniifis ta'e kanneen afaan lammaffaa akka fedhan dubbachuu hin dandeenyeef jiruufi jireenya isaanii keessatti afaan sirrii ta'e tokko akka qulqulleessanii hin dubbanne waan godhuuf dhiibbaa jireenya isaaniirratti qaba.

4.3.2.2. Gaalee

1. Kaartaa pilaaniin higgsa waxxiidha.

Makaa haasaa Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa “Kaartaa Pilaanii –n higgsa waxxii” dha kan jedhu makaafi liqeeffannaa waliin kan wal make yeroo ta'u, Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo akkasumas afaan liqeeffannaa adda addaa irratti kan xiyyeeffate ta'uusaa hima kan keessatti ibsamee jira. Hima kana yeroo ilaallu afaan liqeeffannaan itti fayyadamee afaan dhalootaafi afaan lammaffaatti dabaluun yada isaa ibsachuu yaalee jira Afaan Amaaraa adda baasuun baay'ee rakkisaa ta'a. Jiruufi jireenya hawaasaa keessaatti kun adda bahuufi beekamuun baay'ee murteessa dha.

2. Gurguree birrii taqabbaleera.

Makaa haasaa hima kanas yeroo caasaa isaa ilaallu, sadarkaa adda addaan kan walmakefi afaan lamaan gaaleedhaan ta'ee jira. Kunis gurguree birrii taqabbaleera haala walmakaa ta'een ibsuu yaaleera. Afaan kun ammoo rakkoo itti fayyadama afaanii namoota hima kana akka salphaatti ergaa isaa hubachuu danda'aniif hubatamuu hin danda'u. Kanaaf afaan lama waliin makuun caasaa afaanii keessatti haala barreeffamaanis ifa ta'uu dhiisuu danda'a. Makaa hawaasa keessa jiru kana hawaasni marri ergaasaa ittiin dabarfachuufi ittiin fudhachuu yoo hin dandeenye makaan Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kun sabni kamiyyuu afaan kansaa ta'e adda baafachuu hin danda'u, aadaa isaafi duudhaa isaall beekuu hin danda'u, maalummaa afaaniifi seera afaanii haala barreeffamaaniis ta'e haala caasaa afaaniitiin ilaaluun hin danda'amu. Kanaaf haasaa makaa hawaasa keessa jiru kana jijiruufi hawaasni Afaan Oromoo yookiin Afaan Amaaraa adda baafatee aadaasaafi seenaa isaallee akka ittin ibsatu gochuu baay'ee murteessaadha.

3. Baxaamiitti chiggirii guddaatu jira.

Hima “Baxaamii –tti chiggirii guddaatu jira” jedhu haala caaseffama afaanii keessatti gaaleedhaan ta'ee jira. Makaa haasaa hima kanas yeroo caasaa isaa ilaallu Afaan Amaaraafi Afaan Oromootu sadarkaa gaaleetiin afaanonni lamaan wal makanii jiru.. Kunis ergaa isaa bira ga'uuf hawaasni jiruufi jireenya isaa naannoo tokkootti gaggeeffachaa jiru tokko iddoo adda addaatti sababa adda addaatiin yeroo walargu afaan waljijjira. Afaan bakka adda addaatti hawaasa adda addaa wajjin haala yeroo waliin kan hundaa'eetti fayyadama jechuu barbaadee haala walmakaa ta'een ibsuu yaaleera. Kun ammoo rakkoo itti fayyadama afaanii fiduu nidanda'a.

4. Bokkaan roobee gorfiin axalaqlaqe.

Makaa haasaa “Bokkaa –n roobee gorfii –n axalaqlaqe” ciroo Afaan Oroomoon jalqabamee Afaan Amaaraan xumurame kana makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraati jechuun ni danda'ama. Hima kana yoo ergaa isaa hubanne gaaleen jalqabaa afaan oromoodha. Garuu afaan oromootiin hanga dhumaatti dubbachuu dadhabeeti afaan Amaaraatiin ergaa isaa galmaan gahuu danda'eera. Hima akkasii kana hawaasa

keessaatti namoota afaan tokko hanga dhumaatti afaan kanaan maalummaa isaaniifi seenaa isaaniillee ibsachuu hin dandeenyetu Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa waliin makee makaan hawaasa keessaatti akka babal'atu godhe. Kanaaf sabni kuni saba akkamii akka ta'e tilmaamuun rakkisaadha. Afaan lamaan keeassaa afaan saba kamtu akka guddachuu danda'u, aadaan saba kamii irraatti xiyyeeffannoon akka kenname ilaaluun hindanda'amne. Hawaasni tokkoos guddachuu hin danda'a yoo jenne dhaloonni duubarraan dhufuus afaan makaa akkasii kana fudhatee guddata.

Yaadni hima kanaa bookkaan roobee lolaadhaan lafa uffise jechuu yeroo barbaadan ta'a. Kun hima keessatti yaadni inni dabarsuu barbaade haala ifa ta'een namoonni ergaa isaa hubachuu kan danda'an yoo ta'e qofaadha afaan sirrii dubbate, ergaa ifa ta'e hawaasaaf dabarse, hawaasni hunduu walqixa ergaa isaa fudhatee deebii sirrii ta'e ammoo deebisee yaada laate jennee hanga hin fudhanneetti hawaasa kamiifillee bu'aa tokko hin buusu jechuun nidanda'ama. Kanaaf makaa haasaa afaan lamaaniin jiru yoo barbaachisummaan isaa kan mirkanaa'e ta'e irra caalaa akka cimu gochuun nidanda'ama. Irra caalaa tajaajilli isaa ifa bahee gama hundumaan kan hin mirkanoofne ta'e ammoo hubannoon sirrii ta'e iddoo makaan haasaa kun haalaan babal'achaa jirurratti xiyyeeffannoo itti kennuun jijjiruu dha. Hawaasni Aanaa Darraas bu'aasaafi miidhaa inni qabu wal cinaa qabuun irraa barachuu qaba.

5. Mucaan koo beetasaba masarateera.

Makaa haasaa “Mucaan koo beetasaba masarrateera” hima jedhu kana hubachuuf gaalee jalqaba afaan oromoon taa'eefi gaalee gochimaa Afaan Amaaraa barreeffame adda baasuun dirqama ta'a. Kunis ilmi kiyyaa maatii horatee jira yaada jedhu karaa afaan makaa ta'een fayyadame. Makaa haasaa ta'e fayyadamuun hawaasa waa'ee haasa makaa waan hinbeekneefi ergaa hima sanaa kanneen dafanii hubachuu hin dandeenyeef malee Caasaa himaa keessattis yoo ilaale, ergaan hima sanaa guutuudha jechuun hindanda'amu. Sababni isaas yaadni Afaan Oromoon darbuufi Afaan maaraatiin darbu tokko miti. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hinhubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama

6. Ijoollee kifilaagerii xuxxuruu achi keessa jira.

Makaa haasaa hima keessatti Ijoollee kifilaagerii xuxxuruu achi keessa jira jedhu jalqabaa Afaan Oromoo gaaleedhaan ammoo Afaan Amaaraa gidduu galchuun dhumarratti afaan oromootiin walmakee ergaa isaa dabarfachuuf Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa walmakuun haasaa taasifamedha. Hawaasni afaan tokkoffaa fayyadamuu barbaadee afaan lammaffaa waliin makuun yaada isaa dabarsa. Kun ammoo hiikni jechoota afaan lamaan walmakuun jechoonni kallattiin hiika akka hin kenniine taasisee jira. Jechoota, gaaleefi ciroota adda baasamanii yoo ilaalaman jechoonni Afaan Oromoo fakkatanii jecha afaan amaaraatiin himicha keessatti tajaajila kennanii jiru. Makaa haasaa looga tuulama Aanaa Darraa kana keessatti hawaasni afaan makaan yaada isaa ibsachuu barbaade malee ergaa sirrii ta'uu isaa adda baasee hin beeku. Afaan sirriifi seera barreeffamaa kan hin qabnedha.

Qaaccessa makaa haasaa sadarkaa gaaleetti hima tokkoo hanga ja'aatti ibsame, kaartaa pilaaniin, higgawaxxii, birrii taqabbaleera, baxaamiitti chiggirii, gorfiin axalaqlaqe, beetasaba massarrateerafi kifilaagerii xuxxuruu. Sadarkaa gaaleetiin hima keessatti haala Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin kan fayyadaman yemmuu ta'u, makaa haasaa keessatti akkuma dhamjechaafi jecha keessatti akkuma jiru sadarkaa gaalee keessattis bifa adda addaatiin himoota armaan olii keessatti haala galumsa isaa keessatti qaaceffamee jira. Makaan gama dubbiitiinis ta'e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru miidhaan inni geessisu gama hundumaatiin waan ta'eef kun hawaasa haala kanaan afaan lama altakkaatti jechoota walmakuun haasaa taasisu hubannoo laachuun akka irraa baratu gochuun nidanda'ama. Haaluma walfakaatuun Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa adda baasuun baay'ee rakkisaa ta'a. Naannoo tokkootti afaan lamaafi isaa ol bakka jirutti afaan hin beekne tokko hanga yaada ofii ibsachuu danda'anitti itti fayyadamuun uifaachuu danda'a yoo ta'e afaan isa danda'an sanatti ce'uudhaan afaan biraatiin yaada dabarsuu barbaadan sana ittiin goolabu. Haaluma kanaan afaan sirriitti danda'u tokkoofi kan sirriitti hin dandeenye tokko yoo walitti fidu jechicha haala dhamjechaan jecharratti maxxansuun yookiin dabaluun bifa jechichaa jijira. Kunimmoo makaa haasaa keessatti jechoonni akka walkeessa fuudhaman godha.

4.3.2.3 Ciroo

1. Wudqatii mangistii dargii naan beeka

Makaa haasaa “Wudqatii Mangistii Dargii naan beeka” jedhu kana ilaaluuf ergaa himichi afaan lamaan makee dabarsuu barbaade ciroo jalqabaafi ciroo lammaffaatiin adda baasnee yoo ilaallu afaan lama walmakuun makaa haasaa taasisee jira. Garuu guutummaatti Afaan Amaaraa fayyadamuu barbaadee haala ciroo of danda’atiin Afaan Oromoo itti make jira. Himni kungsi kufaati Mootummaa Dargii naan beeka yaada jedhu galmaan ga’uuf afaan lama makaa haasaa isaa keessatti ergaa dabarsee jira. Caasaa hima keessatti yoo ilaalle namoonni haala iddoofi naannootiin yeroo murteessaman makaa haasaa kana bal’inaan fayyada’amu. Keessumaa hawaasa afaan oroomoo danda’uufi kan Afaan Amaaraa danda’u lama ta’ee jiruufi jireenya isaa naannoo tokkotti gaggeeffatu keessaatti makaa haasaa kana guutummaatti itti fayyadamaa jira. Hawaasni makaa akkasii kana haala dandeettii afaaniitiin osoo hin taane afaan ittin yaadasaa ibsachuuf eegale sana waan dadhabeef ykn jechichi waan itti ulfaateef qofa ta’a.

Maalummaa makaa haasaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama. Makaan hawaasa Aanaa Darraa keessatti iddoo adda addaatti baadiyaas ta’e magaalaa keessatti sababa addaatiif yeroo walitti dhufan haasaa isaanii keessatti makaa haasaa bal’inaan yeroo itti fayyadamantu argama ka’umsa kanaaf haalli teessuma lafa sanaas kallattii hundaan hawaasa biraatiin waan walqunnamuuf ta’uu danda’a. Makaan haasaa kun waliigalteedhaaf hawaasni Aanaa Darraa inni qabu hawaasa keessatti yoo ilaalame afaan kallattii adda addaan akka babal’atu taasiisa. Seenaan hawaasa tokkoofi Afaan hawaasa tokkoo akka adda hin baane godhochuu ni danda’a.

2. Giddaajiin mangistii nurra jira.

Hima “Giddaajii -n Mangistii nurra jira” jedhu sadarkaa cirootiin makaa haasaa afaan oromoofi afaan amaaraatiin yaada dabarsuu barbaade Afaan Amaaraan dabarsuu barbaadee rarsee dhiisuun Afaan Oromootiin yaadicha xumureera. Himni kun caasaan adda bahee yeroo ilaalamu dhamjecharraa kaasee hanga sadarkaa himaatti tokko

tokkoon adda baasuun nidanda'ama. Ergaan himaa kanaa dirqamni mootummaa nurra jira. Kana jedhuu dabarsuu barbaadee afaan lama walmakuun yookiin makaa haasaa keessatti dhamjecha irraa kaasee caasaa adda addaa fayyadamee jira. caasluga yookiin caasaa himaa beekuun akkuma jirutti ta'ee, namooni makaa haasaa isaan fayyadaman kana hubachuun bakka guddaa qaba. Haasaa makaa kana yoo adda baasne maalummaa afaanii adda baasnee beekne jechuu dha. Haasaa makaan faayidaa inni qabu waliigaltee hawaasa saniin alatti loogni hawaasa sanii akka guddatu gochuu ni danda'a. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama. Sabni tokko saba biraarraa kan adda bahuu danda'u afaan isaatiin yroo ta'u, hawaasni sun seenaa isaa waliin beeke jechuu dha. Afaan malaattoo eenyummaa saba tokkooti. Kanaaf hawaasni tokko hawaasa biraarra adda bahuun dirqama waan ta'eef makaan gama dubbiitiinis ta'e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru sirriitti gadi fageenyaan ilaaluun dirqama ta'a.

Hawasni looga Tuulamaa keessatti Showaa Kaabaa Aanaa Darraa makaa haasaa kallattii hedduutiin qaaccessa kanaatiif ragaan hawaasa sana keessaa argame ni mirkaneessa. Kunis hawaasichi haala jireenyaan afaan lama walbira fayyadamaa waan turaniif rakkoon akkanaa kun uumamuu danda'e ta'a. Haata'umalee yeroo gammachuus ta'e yeroo gadda isaa ibsatuutti, yeroo oomishuus ta'e yeroo daldalu, bal'inaan makaa haasaa gaggeessa. Waajjiraalee mootummaa keessattis yeroo waltajjii adda addaa gaggeessan dubbii isaanii keessatti afaan waliin maku. Waan kana ta'eef gama afaaniin kun kan hawaasa sana keessatti sirreeffamufi hawaasni dhimma kanarratti gama barbaachisaa ta'een hubannoo guutuu ta'e argachuu qaba.

3. Mabiraatiin paaworii waan hin qabneef mixaadii hin ho'isu.

Makaa haasaa “Mabiraatii -n paaworii waan hin qabnee -f mixaadii hin ho'isu” kan jedhu kana keessatti ciroo hirkataafi ciroo of danda'aa hima kana keessatti Afaan Oromoo fi Afaan amaaraan ergaan darbuu barbaade humni ibsaa waan hir'iseeruuf, eelee ho'isuu hin danda'u kan jedhudha. Ciroon of danda'aan “Mabiraatii-n paaworii waan hin qabnee -f, ciroon of danda'aan ammo, mixaadii hin ho'isu” kan jedhu ta'a. Gosoonni ciroo lamaan makaa haasaa kana keessatti haala kanaan kan argaman ibsamanii jiru. Haata'u malee makaa haasaa ykn guraamalee kana keessatti

dhamjecha, jecha fi ciroo hima kana keessatti argaman yoo ilaalle jecha ergifannaa Afaan Oromoo Afaan Amaaraa waliin walmakinsa haasaa keessatti mul’atee jira. Kunis “Mabiraatii-n Paawori waan hin qabnee-f” kanneen haala caasaan ta’aanii jiran keessatti dhamjecharraa kaasee gahee qabu. Makaa haasaa uumuun kana hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti akka fedha isaatti ittiin waliigalaa tureera. Ergaan inni dabarsu namoota hundaaf ergaa walqixa ta’e akka hin dabarsineefi caasaan himichaa kallattiin ergaa seera afaaniitiin kan dabarsu miti. Hawaasni makaa akkasii kana maalummaa afaanii jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama. Makaan kun gara fuunduraatti tajaajjilli inni qabu hawaasa keessatti yoo ilaalame afaan akka baratamnu taasiis danda’a. Makaan haasaa gama dubbiitiinis ta’e, gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru gama hundumaatiin waan ta’eef hawaasa Aanaa Darraa dubbataa Afaan Oroomoofi Afaan Amaaraa yeroo waliin dubbii gaggeessu xiyyeeffannoo itti kennuun Afaan kamiin akka eegaleefi afaan kamiin ammoo akka xumuruu qabu beekuu qaba. Afaan hawaasa tokkoo, seenaan hawaasa tokkoo, aadaan hawaasichaafi maalummaan waliigaltee afaan kun hawaasa sana tajaajilaa jira jechuun ni danda’ama. Hawaasichis kana beekuun afaan waliigalteetiif fayyadamaa jiru irratti adda baafachuun yaada isaa haala ifa ta’een galmaan gahachuu qaba.

4. Iqqidii keenya tasaakka’uuf hojochuu qabna.

Hima Iqqidii keenya tasaakka’uuf hojochuu qabna kan jedhu kana keessatta makaa haasaa afaan Amaaraafi afaan Oromoo hima tokko keessaatti gosoota cirootiin ergaa dabarfachuu barbaade kana yoo ilaallu Afaan Amaaraan eegalee Afaan Oromoon xumure. Makaan haasaa akkanaa kunimmoo looga tuulamaa keessatti Afaan Oromoo fi afaan Amaaraa sadarkaa jechaan walmakuun kan argamudha. Kunis makaa haasaa afaan lamaanii qofa osoo hin taane jechoonni haasaa makoo kanaan ibsamuu barbaadan jech afaan kamii akka ta’e hubachuun hawaasa sanarraa ragaan funaaname Kun immoo afaan kamiifuu tajaajila kan kennu dha. Guddina afaaniitiif bu’aa kan buusuu danda’u dha. Kanaaf makaa haasaa hawaasa keessa jiru ergaa isaa hubachuun hawaasa maraatiif yoo haala waliin dubbii keessaatti iddoo guddaa qaba.

Kanaafuu makaa hawaasaa keessaa jiru tajaajila isaa isaatiin bira gahamuu qaba. Hawaasni makaa akkasii kana uumuu danda’e sababa teessuma lafaatiin hawaasni

karaa ollaatiin yeroo walqunnamuufi walitti makamu afaan dhalootasaa dagachuun kan naannoo isaa sanarratti xiyyeeffachuun maalummaa isaa osoo hin hubatiin jiruufi jireenya isaa keessatti itti fayyadama. Makaan haasaa hawaasa Aanaa Darraa Kun gara fuunduraatti guddachaa kan deemu yoo ta'e, afaan tokko sirriitti akka dagaagu gochuun yoo afaan hedduu jiran keessaa tokkorratti xiyyeeffaneefi kanneen afaan duukaa deeman biratti ilaaluun barbaachisaadha. Afaan hawaasa tokkoo, seenaan hawaasa tokkoo, aadaan hawaasichaafi maalummaan isaa irra caalaa akka kennu afaan kun hawaasa sana keessaatti tajaajilaa jira. Afaan hawaasa sun sirriitti beekuufi maalummaa isaa ittiin adda baafatee yoo tajaajilame makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa irratti hawaasichi xiyyeeffatee jira.

5. Salaam askkabbaaronni mangistii dhufan.

Makaa haasaa Afaan Amaaraa fi Afaan Oromoo “Salaam askkabbaaronni mangistii dhufan” kan jedhu kana keessatti akkuma jirutti Afaan Amaaraan eegalee jecha Afaan Oromoon xumure. Hawaasa keessatti baay'inaan kan mul'atu hawaasni makaa haasaa tokko malee kan itti fayyadamu yoo ta'u, ergaa ittiin dabarsuufi fudhachuun haala waliigaltee hawaasa sanaatiin kan uumamedha. Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa uummanni itti fayyadamu jechoota hiika qabeessaafi jecha afaan kamii akka ta'an adda baafachuun wal-makuun haasaa isaanii keessatti itti fayyadamu.

6. Beet kiraayiin nutti waddade.

Makaa haasaa Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo haala gaaleettiin ibsameefi cirootiin ibsamee jiru “beet-kiraayii-n, nutti as-waddade” kan jedhu himicha keessaatti taa'ee jira. Yaada bareeffama kanaa bira gahuuf waa'ee hima sanii hubachuun barbaachisaadha. Kiraayiin manaa nutty mi'aayee jira kan jedhu makaa haasaa keessatti jecha barreeffamee ittiin ibsame kan hiika laatudha. Kunis Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa waliin makee haasa'uun hawaasni afaan sana dubbatus ta'ee kan ergaa isaa hubachuu barbaadu hiika isaa adda baafatee hawaasa sana keessatti itti gargaaramaa jira. Makaa haasaa looga tuulama kana keessatti afaan hawaasichi itti fayyadamuun haala fedha hawaasa sanaatiin makaa haasaa sadarkaa dham- jechaa

irraa kaasee akka barbaadametti hawaasni sun jiruufi jireenya isaa keessatti itti gargaaramaa jira.

7. Hizbiin zamana kanaa chiggirii malee hin haasa’u.

Makaa haasaa hawaasa Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo ka’umsi isaa Afaan Amaaraa ta’ee afaan oromootiin xumuruuf yaale kana keessaatti ciroo of danda’aafi ciroo hikataatiin makaa haasaa uumee jira. Makaa haasaa kan looga tuulamaa keessatti kan itti fayyadamudha. Himni kun jecha irraa kaasee kan wal-makee jiru Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo yoo ta’u, makaa haasaa keessatti ergaan darbuu barbaadame kallattiin kan hubatamu miti. Faayidaa afaanii yoo ilaalle, Afaan lamaan makaa haasaa hawaasaa keessatti akkuma fayyadame guddina afaaniifiitis kan iddoo guddaa kan qabu ta’uu isaa ilaaluun barbaachisaa dha. Garuu makaa haasaa hawaasaa kana keessatti hawaasa gaggeessan sanii qofa kan ta’e malee, kan baratame miti. Kanaafuu makaa hawaasaa keessaa jiru miidhaa isaa malee fayidaan isaa kan mul’atu miti.

8. Shumaagilloonni maasirajjaa itti ta’an.

Makaa “haasaa Shumaagilloonni maasirajjaa itti ta’an” jedhu kana ilaaluuf ergaa himichi afaan lamaan makee dabarsuu barbaade ciroo jalqabaafi ciroo lammaffaatiin adda baasnee yoo ilaallu afaan lama walmakuun makaa haasaa taasisee jira. Garuu guutummaatti afaan amaaraa fayyadamuu barbaadee haala ciroo of danda’aatiin afaan oromoo itti make jira. Himni kun jaarsoliin itti ragaa ta’an kan jedhu galmaan ga’uuf afaan lama makaa haasaa isaa keessatti ergaa dabarsee jira. Caasaa hima keessatti yoo ilaalle namoonni haala iddoo fi naannootiin yeroo murteessaman makaa haasaa kana bal’inaan fayyada’amu. Keessumaa hawaasa afaan Oromoo danda’uufi kan Afaan Amaaraa danda’u lama ta’ee jiruufi jireenya isaa naannoo tokkotti gaggeeffatu keessaatti makaa haasaa kana guutummaatti itti fayyadamaa jira. Hawaasni makaa akkasii kana haala dandeettii afaaniitiin osoo hin taane afaan ittin yaadasaa ibsachuuf eegale sana waan dadhabeef ykn jechichi waan itti ulfaateef qofa ta’a.

Makaa haasaa sadarkaa cirootti hima tokko hanga saddeetiitti ibsaman, wudqetii mangistii dargii, giddaajii mangistii, maabiraatiin paaworii, salaamaskabbaaronni mangistii, beetkiraayiinfii hizbiin zamana kanneen ta’an himoota sadarkaa cirootiin

ibsamuu yaalaman keessatti makaan haasaa akkuma kanneen keessatti jiru sadarkaa cirootiin hima keessatti akka jiru ibsamee jira. Makaan haasaa sadarkaa kam keessayyuu akka jiruufi jechoonni achi keessa jiran maaliif akka galan kan ibsuufi afaan gosa lamaa hima tokko keessatti yeroo hiriiree galu maalummaa haasaa makaa hawaasa keessatti calaqqisu mul'isa. Kanaaf, makaan haasaa jiruufi jireenya hawaasichaa keessatti kallattii hundaan hawaasichi bal'inaan fudhachuun itti fayyadamee jira.

Makaan hawaasa Aanaa Darraa keessatti iddoo adda addaatti baadiyaas ta'e magaalaa keessatti sababa addaatiif yeroo walitti dhufan haasaa isaanii keessatti makaa haasaa bal'inaan yeroo itti fayyadamantu argama. Ka'umsa kanaaf haalli teessuma lafa sanaas kallattii hundaan hawaasa biraatiin waan walqunnamuuf ta'uu danda'a. Makaan haasaa kun gara fuunduraatti bu'aan inni hawaasa sanaaf qabu hawaasa keessatti jiruufi jireenya isaa gaggeeffatuuf afaan lamaan keessaa Afaan Oromoo ykn Afaan keessatti kallattii hundaan hawaasichi tajaajila akka argatu godha. Makaan gama dubbiiitiinis, ta'e gama barreeffamaan hawaasa keessa jiru hawaasa sana sadarkaa inni irra geessisu gama hundumaatiin bira gahuun fala biraadha.

Karaabiraatiin hawaasa, hawaasni hammam looga uummatullee kallattii hedduutiin yoo ilaalle faan lamaan walfaana jiraachuuniifi hawaasni walmakee jiraachuun irra caalaa haalaa makaa haasaatiif kan uume ta'uusaa raga hawaasa sana keessaa dhuferraa hubachuun dada'ameera. Hawaasni Oromoo Afaan Oromoo dubbatuufi hawaasni Amaaraa Afaan Amaaraa dubbatu walkeessa ganda adda addaatiin jireenya isaa gaggeeffachaa tureera. Kun ammoo hawaasni sun gabaatiin, waaqeffannaatiin, cidhaafi kkf yeroodhaa yerootti walfaana jiraanchuun isaa makaa haasaa Afaan Afaan Amaaraa sadarkaalee adda addaatiin walmakuun kan hawaasni naannoo sanii ittiin waliigalaa turedha. Makaan haasaa kun hawaasni afaan qulqulluu ta'e afaan Oromoon ykn Afaan Amaaraatiin of danda'ee akka hin dubbanne keessa darbee sababa afaan tokkoon waan barbaadan dubbachuu dadhabuurraan kan ka'e afaan tokko jalqabanii sodaan yoo keessatti uumamu afaan biraatti makuun waan dubbachuu barbaadan san fiixaan baafatu. Haata'umalee makaan haasaa akkasii hawaasa keessatti irra jireessaan yookiin bal'inaan jiraachuun hawaasa afaan lamaan

danda'aniifis ta'e kanneen afaan lammaffaa akka fedhan dubbachuu hin dandeenyeef jiruufi jireenya isaanii keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa itti fayyadamuun jireenya isaaniirratti waliigaltee gochuun yoo danda'amu looga hawaasa tokko waliinis kan walqabachuu danda'amudha. Sadarkaa barnootarratti,iddoo hawaasa tkko gaggeessaniirratti,namoota waa'ee Afaanii beekan birratti yeroo faan dubbataniifi namoota yeroo hundaa afaan tokko dubbatan biratti kallattii barbaachiseen itti fayyadamuun garaagarummaa qabaachuu danda'a.

4.3.2.4. Hima

1.Qabaleedhaaniis kasaseera.

Hima makaa haasaa “Qabalee- dhaaniis -kasasee –ra”hima jedhu kana keessatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kun Afaan Amaaraa gara Afaan Oromootti fiduun dham jecha irratti manxasuun ergaa sana ibsachuu barbaade. Qabalee –dhaanis kasasee -ra kan jedhu kana adda baasuun ni ulfaata.Makaa haasaa Afaan Amaaraafi Afaan Oromoo jecha Afaan Oromoo waliin makuun yaada isaa ibsatee jira. Gaaleedhaan afaan inni fayyadame Afaan Amaaraa fakkaatee haala Afaan Oromoo haala dhamjechaatiin jecharratti maxxaffachuun jecha Afaan Oromoo fakkeessuun Afaan makaa uumee jira. Afaan hawaasa tokkoo guddate kan jedhamu yeroo barbaachisaa ta'eetti tajaajjila guutuu yoo kenne qofa.Seenaan hawaasa tokkoo,aadaan hawaasichaafi maalummaan isaa yoo hin beekamne Afaan kun hawaasa sana siyyaasaafi dinagdeedhaan duubatti hafuu ni danda'a. Hawaasni showaa kaabaa Aanaa Darraatiis adeemsa jiruufi jireenya isaa gaggeeffachaa oolu keessatti afaan malee waliigaluun hin danda'amu waan ta'eef yeroo maraa afaan kallattii barbaadeen haa tajaajilamu malee waliigaltee afaan tokkorra jiru isa biraarrattis uumuu akka danda'u raga hawaasicharraa argame ilaaluun danda'ameera.

2. Hasaabicha hizbiin taqabbaleera.

Makaa haasaa “Hasaab -cha hizbii -n taqabbalee –ra” hima jedhu kana sadarkaa gaaleefi cirootiin uumamee hima keessaatti Afaan Oromoo fakkaatee afaan amaaraatiin ergaa dabarsuu yaaleera. Garuu yaadni hima kanaa yoo ibsamu dhamjecharraa kaasee hanga himaatti adda baasuun nidanda'ama. Eergaan himichaa

uummanni fudhateera kan jedhuu ergaa dabarsa. Makaa haasaa kaan irraa kan adda godhu akkuma jirutti Afaan Oromoo fakkeessee guutummaa guutuutti Afaan Amaaraa fayyadame. Haala makaa haasaa keessatti ibsamuu danda'een ibsuun rakkisaa ta'a. Kunis jechi Afaan Oromoo tokkollee keessa hin jiru.

Dhamjechoota jecharra jiran qofa afaan oromoo ta'anii mullatu. Kanneen biroo jechoota afaan amaaraati. Kunis, “Haasaab-icha Hizbii-n Taqabbalee-ra” kanneen ta'an bifa dhamjechaan jecharratti mullatu. Garuu jecha miti, maxantoota jechuun ni danda'ama. Makaa haasaa akkasii kan afaan akkamii akka ta'e adda baasuun hin danda'ama. Hawaasa keessatti babal'tee jiru xiinxaluuf nama dhiba. Hawaasa barateefi hin baratiin biratiis kan argamudha. Kanaaf makaa akkasii keessatti hawaasa kamtu akka haasaa jiruufi ergaa kana eenyuutu akka hubachuu danda'u beekuun hin danda'amu.

3. Efitiisiin maasalxanyaa gabareeti.

Makaa haasaa hima kanaa yoo ilaalle “Efitiisii-n maasalxanyaa gabaree-ti” kan jedhu yeroo haala itti fayyadama jechootaafi dhamjecharratti jiru jechoota Afaan Oromoo fakkeessee Afaan Amaaraa guutummaatti fayyadame. Dhamjechoonni jecha afaan Amaaraarratti maxananii jechoota sana bifa jijjiruu barbaadanii jiru. Garuu afaanicha gonkuma jijjiruu hin dandeenye. Himoota lamaan armaan olii kana yeroo ilaallu hima jalqabaarratti makaa haasaa Afaan Oromoo, Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliffaa haala liqeeffanaatiin kan tajaajilu yeroo itti fayyadamu, afaanota hedduu waliin makuun kan ibsamedha. Makaa haasaa looga tuulamaa keessatti hawaasni jiruufi jireenya isaa keessaatti hedduminaan itti fayyadama. Haata'u malee, hawaasa Showaa Kaabaa Aanaa Darraas makaa haasaa itti fayyadamuun ergaa dabarsuu barbaadaannis ta'e yaada namni tokko dabarse fudhachuuf makaa haasaatti fayyadamu. Makaa haasaa hawaasa kanaa garuu ergaan inni dabarsu namoota hundaaf hiika guutuu kan kennu miti. Seera barreeffammaas yoo ilaalle haala caaseffama Afaan Oromoon kan ilaaluufi caaseffama Afaan Amaaraa keessatti garaagarummaan mul'atan nijiraata. Waliigaltee hawaasni guyyaa guyyaan godhu keessattis hawaasa maraaf walqixa miti. Kanaaf makaa haasaa hawaasa keessa jiru haala fayyadama hawaasa sanaatiifi naannoo sanaatiin ilaaluu yaaluun guddina afaaniitiif gahee guddaa qaba

4. Tamaarota assanaabbattanii.

Makaa haasaa “Tamaar -ota assanaabba- tta –nii” hima jedhu kana yoo ilaalle gaalee Afaan Oroomoon jalqabamee Afaan Amaaraan xumurame kana makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraati jechuun ni danda’ama. Hima kana yoo ergaa isaa hubanne gaaleen jalqabaa Afaan Oromoodha. Garuu afaan oroomootiin hanga dhumaatti dubbachuu dadhabeeti afaan amaaraatiin ergaa isaa galmaan gahuu danda’eera. Hima akkasii kana hawaasa keessaatti namoota Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa waliin makee makaan hawaasa keessaatti akka babaallatu godhe. Kun hima keessatti yaadni inni dabarsuu barbaade haala ifa ta’een namoonni ergaa isaa hubachuu kan danda’aan yoo ta’e qofaa dha. Afaan hawaasni hunduu walqixa ergaa isaa fudhatee deebii sirrii ta’e ammoo deebisee yaada late jennee hanga hin fudhanneetti hawaasa kamiifuu hanga hawaasni sun waliigalee jirutti bakka guddaa qaba.

5. Muluu kaartaa pilaaniitti gabbareera.

Makaa haasaa hima “Muluu kaartaa pilaanii –tti gabbaree –ra” kana yoo ilaalle Afaan Aromoo fi Afaan Amaaraa waliin makaniin ergaa galmaan ga’uuf itti fayyadamanii jiru, yaadni isaan dabarsuu barbaadan Afaan Oromoo fakkaata malee afaan makaa fayyadame. Makaa haasaa hawaasa keessaatti Afaan Oromoon eegalee Afaan Amaaraatiin kan xumure yeroo ta’u haala caaseffama afaanii keessaatti afaan makaa kan uumedha. Dhamjecha jecharraa kan qabu, guutummaatti makaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kan qabu dha.

Qaaccessa makaa haasaa lakkoofsa tokkoo hanga shaniitti sadarkaa himaatiin ibsaman ,qabaleedhaanis kassaseera, hassaabicha hizbiin taqabbaleera, efitiisiin maasaxanyaa gabareeti fi muluu kaartaa pilaaniitti gabbareera. Himoonni kun makaa haasaa sadarkaa himaatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa sadarkaa jechaa fi dhamjecha walitti hidhuun gurmaa’anii hima uumanii jiru. Kanaaf himoonni kun Afaan Amaaraa fakkaatanii dhamjechoota adda addaa yeroo ofitti fudhatan Afaan Oromoo fakkaachuun himicha keessatti kan muldhatan ta’uu hubachuun danda’ameera.

Walumaa galatti Qaacceessni mata duree afran jalatti qoodamuun makaa haasaa looga tuulamaa godina showaa kaabaa Aanaa Darraa keessaa funaaname irratti hundaa’ee

dhugaa hawaasicha keessa jiru lafa kaahuuf makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa sadarkaalee dhamjechaan,jechaan gaaleen,ciroofi himaatiin iddoo adda addaatti qoodamee qaacceffame kun kan ibsu makaan haasaa sadarkaalee hunda keessa akka jiru ragaalee funaanaman irraa hubachuun danda'ameera. Afaan Oroomoofi Afaan Amaaraa Aanaa Darraa keessatti hawaasni yeroo afaan fayyadamu afaanota lamaan kana wal makuun itti fayyadamu. akkasumas haasaa guraamalee kun namoota barataniifi hin baranne jedhamee kan adda bahu miti haala qabatamaa teessuma lafa Aanaa Darraatiin makaa haasaa Afaan Aromoo fi Afaan Amaaraa hawaasa kana keessatti baay'inaan ni argama.Dabalataanis makaa haasaa argamu kun yeroo ilaalamu, Afaan Oromoo fakkaatee, Afaan Oromoo miti yookiin Afaan Amaaraa fakkaate, Afaan Amaaraa miti. Adda baasuu, hiika itti kennuun,ergaa isaa fudhachuu fi hubachiisuun hawaasa bay'inaan fayyadamuu danda'utu hubachuu danda'a.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA FI YAADA FURMAATAA

Boqonnaa kana jalatti dhimmoonni dhiyaatan hojiiwwan qorannoo kanaa jalqabaa kaasanii hanga argannootti jiran kan bu'uureeffatu. Isaan kuniis qabxiiwwan baay'ee barbaachisoo ta'an akka cuunfaatti kaa'u. Yaadolee cuunfamuun dhiyaatan irratti hundaa'uun goolaba argannoon keessatti ibsamaniifi yaboo argannoo kanaa fa'i.

5.1 Cuunfaa

Qorannoon kun qaaccessa makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa keessaatti argannoon ragaalee adda addaa sassaabuun Makaa haasaa Looga Tuulamaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa Aanaa Daraa irratti argame cuunfuun dhiyeesseera. Kanamalees, ragaalee tooftaa adda addaan hawaasa Showaa Kaabaarraa Aanaa Darraa waliigaltee isaan jiruufi jireenya isaanii keesatti Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa jechoota afaan lamaa namoonni yaada dubbatamu hubachuu irratti akka barbaadan fayyadamuudhaan namoonni akka afaan sirrii beekaan godha.

Makaa haasaa hawaasa keessa jiru namoonni afaan lamaansaa hin dandeenye ganda tokko keessa gamtaadhaan jiraachuun isaanii akka afaan lamarratti xiyyeeffatan tasasiisa. Afaan Oromoo kanneen danda'an nannoo hawaasa Afaan Oromoo qofa danda'u jiraachuu osoo danda'anii sababa adda addaan hawaasa saba Amaaraa ta'etti dabalamuun hawaasni sun jireenyaan akka waliigalee walfaana jiraatu taasiisa. Hawaasni haala kanaan jiraatu kun afaan lamaan walqixa hin danda'u, Afaan Oromoo yoo danda'e afaan Amaaraa hindanda'u itti fayyadama makaa haasaa hawaasa keessa jiru akka namoota biroo walqixa hubachuun hin danda'amu. Makaa haasaa beekuu dhiisuun hawaasa sanaaf iddoo hundatti makaan haasaa kun akka hinjiraanneefi barbaachisummaa isaatiin yoo ilaalle hawaasni sababa afaan ittiin waliigalu dhabeef malee maalummaa makaa haasaa kanaa addabaafatee hinbeeku. Hawaasni Aanaa Darraa afaan lama waliin makee jiraatu saba aanicharra jiraatu osoo hin taane hawaasa gosa adda addaa ta'ee walfaana jiraatu, kanneen daangaa, kanneen Afaan Oromoo hin dandeenyee jiraataniifi kanneen sababa adda addaan hawaasa sanatti makamuun jiruufi jireenya isaanii gaggeeffatan kun makaa haasaa kana kan fayyadaman yeroota'u kanneen Afaan Oromoo qofa sirriitti dubbatan yookiin Afaan

Amaaraa adda baasuun kan ittiin waliigaltee gaggeessan hawaasicha keessa jiru. Makaan haasaa sun bakka hundatti haala walqixa ta'een kan gaggeeffame miti.

Haaluma kanaan hawaasni Aanaa Darraa Afaan hojiisaa Afaan Oromoo ta'ee naannoo Oromiyaa keessa osoo jiraatuu sababa hawaasa ollaatiiniis ta'ee sababa magaalaatiif walitti dhufanii hawaasa sanaan walmakuun Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa akka walmaku taasisee jira. Hawaasa sana keessatti haala ibsamuuf yaalametti kaayyoon qorannoo kanaa qaaccessa afaan makaa haasaa Godinaa Showaa Kaabaa Aanaa Darraadha. Iddattoowwan bakka buufaman malu akkamtaan qaaceeffamu. Malli qorannichi afaan lama yookiin Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa itti qaaceffamuuf deemuus waliin dubbii ykn haasaa makaa hawaasa keessatti argamuu yemmuu ta'u maalummaa isaa fi haala fayyadamina isaa waliin kan xiinxalee kaa'u dha. Makaa haasaa hawaasa sana keessaatti sadarkaa adda addaa keessaatti argamu funaanee haala barbaachisaa ta'een kan qaaceeffameefi makaan haasaa sun hawaasa mara biratti iddoo guddaa kan qabu ta'ee sabaaboonni makaa haasaa kanaaf hawaasni akka saaxilamu godhan keessaa haala jireenyaafi iddoon itti hawaasni sun walqunnamuun haasaa makaa kana gaggeessus murteessaa ta'uusaa qorannoon kun mirkkaneesseera.

5.2 Goolaba.

Qorannoon kun qaaceessa makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraarratti gaggeeffame goolabamee jira. Qorannoo kanaaf ka'umsa kan ta'e makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasa keessa baay'inaan jiraachuudha. Kanaaf makaa haasaa kun kallaatti adda addaan waan itti fayyadamaniif hawaasa sana keessatti argamu ragaalee jiran wal bira qabuun qaaceessuun adda baaasameera. Sababiin qorannoo kun mata duree kana irratti xiyyeeffateefis makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa wal qabatee hawaasa keessatti argamuudha. Qorannoon kun malleen qorannoo akkamtaatti fayyadamuun ragaan akka sakatta'amu ta'ee jira. Malli kuniis tooftaa adda addaan hawaasa keessa seenuun ragaalee argate itti fayyadamee jira. Hawaasni Aanaa Darraa umurii dheeraa dubbataa afaan garagaraa ta'ee iddoo jireenyaan walduukaa jiraachaa turuun afaan lamaan akka barbaadanitti afaan barbaadan filatanii dubbachuudhaaf yookiin ergaa dabarfachuudhaaf jecha afaanota lamaan waliin makaa deemuun, hawaasichi irra caalaa afaan makaa ta'e keessa isaatti

akka amaleeffatu taasiisee jira. Haalli teessuma lafa sanaas naannoo Amaaraan daangeffamuun hawaasni sun irra caalaa walkeessa jiraachuuraan kan ka'e, yeroo walkeessa deemu sana afaan inni fayyadamuufi kan ittiin waliigalu baay'ee murteessaa dha.

Fayyadamni afaanii haaluma jireenya hawaasaatiin yeroo ilaalamu makaa haasaa kana keessatti iddoon jireenyaafi iddoon hawaasni oolu sun hawaasa saniif murteessaadha waan ta'eef, makaa haasaa namoota mara biratti argamurraa afaan fayyadamuun haala kamiin akka ta'e, namoonni afaan sana fayyadamaniis kan akkamiiti kan jedhuufi makaan haasaa hawaasa keessa jiru kun irra jireessi isaa makaa haasaa kanaaf saaxilee jira.

Makaa haasaa kana keessatti hawaasni yeroo adda addaa itti fayyadamu maalummaa makaa kana beekke osoo hin ta'iin akkuma tasaa kan isa mudatuufi hawaasni sun jiruufi jireenya isaa keessatti suuta suutaan kan ofitti fudhatee ittiin waliigaluun kan horachaa deamedha. Hawaasni sun sadarkaa dham jecharraa kaasee hawaasa keessatti uumamaa kan dhufe dha.

Afaan naannoo tokkoo akkuma afaan hojii ta'ee tajaajilu, iddoo tajaajjilli hawaasaa jiru kam keessattillee afaan beekame tokkoon akka hawaasni tajaajilamuu qabu hojiin bal'aa ta'e hojjetamuu qaba. kunis hawaasni kamiyyuu waan dubbatuufi waan dhaggeeffatu tokkorratti adda baasachuun itti fayyadamuu qaba.

Afaan sadarkaa himaatiin, cirootiin, gaaleetiin, jechaafi dhamjechaan makaa haasaa keessatti argamaan, seera afaaniitiin yoo adda bahanii ilaalaman jecha tokkarratti makaa kan ta'e ykn Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa adda baasuun nidanda'ama. Kun ammoo jechoonni sun Afaan Oromoo ta'uufi Afaan Amaaraa ta'uu adda baasuun hin danda'amu kanaaf xiyyeeffannoon kennamuu qaba.

5.3. Yaada Furmaataa

Kutaa kana keessatti argannoon makaa haasaa Afaan Ormoofi Afaan Amaaraa jiruufi jireenya isaa gaggeeffachuuf jecha walitti dhufuun afaan adda addaa yeroo fayyadamutti afaanota walmakuun kan jiru ta'ullee, Aanaa Darraa keessatti Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa irratti xiinxaluun booda ragaa jiru isa dhumaa kennamee jira. Kunis makaa haasaa looga Tuulamaa hawaasa Aanaa Darraa irratti mul'atu hawaasichi waliigalteedhaaf itti fayyadama malee, afaan hojiin waajjiraalee adda addaa keessatti ittiin gargaaramu waliin tokko kan ta'e miti.

Akkasumas, Aanaa Darraa keessatti afaan hawaasni yeroo maraa afaan walmakee haasaa gaggeessu haala kan mijeessseefi hawaasni makaa haasaa maal akka ta'e adda baasee namoota gara fuulduraatti mata duree kana irratti xiinxala gaggeesaniif kan karaa saaqu ta'ee, haasaa makaa fayyadamuun hawaasa Aanaa Darraa namoota hedduutiif gaaffii ta'ee jira. Garuu kun sababa kana bira gahuun dirqamadha. Afaan Oromon haasaa eegalanii Afaan Oroomoon yaadicha xumuruun, akkasumas Afaan Amaaraan yaada tokko eegalanii giddu gidduutti jechoota afaan adda addaatiin galchuun miidhagina hima sanaatis ta'e yaada barreeffame sanaatiif sirrii miti. Kana malees hima keessatti caasaaleen barreeffamicha haasaa makaa kana keessatti ergaa isaa jijjiru. Kun ammoo maalummaa barreeffamichaa yookiin haasaa makaa sanaa gara biraatti geessa.

Makaa haasaa hawaasaa irra caalaa afaan walmaddii Afaan Ormoofi Afaan Amaaraa afaan barnootaatiins ta'e afaan hojii mootummaatiin iddoo tokkootti haal wal fakkataan yeroo mara kan argamu yoo ta'e, akka makaa haasaa uumu beekamaadha. Akkasumaas, yeroo daldalan, lafa gabaatii, bakka walgahiitti, iddoo falmiitti, iddoo cidhaafi namoonni baay'inaan bakka wagahanitti bal'inaan makaa haasaa uumuuf haala mijeesseera. kana malees, waliin dubbiin namoota lamaafi isaa ol gidduuti afaan lamaafi isaa ol ta'e gidduutti xiinxalli gaggeeffamu madda qorannoo kanaatiifis ta'e Aanaa Darraatiif qorannoon kun akka irra caalaa ifa ta'u kan karaa saaqudha. Namoonni hedduun sodaa tokko malee haala adda ta'een itti fayyadamu. Kanaaf furmaata kanaatiifis gahee guddaa qaba.

Afaan dhalootaa ta'ee kan tajaajilaa jiru hawaasa sanaaf haala qajeelfama mootummaatiin afaan itti afaan hiikkatan ta'uu qaba. Hawaasni kan itti fayyadamaa jiru Afaan lamaan waan ta'eef afaan hojii mootummaa yeroo ammaa kana naannoo sanatti itti gargaaramaa jiru Afaan Oromoo waan ta'eef hawaasichi xiyyeefannoon isaa waliigaltee uumee ittiin jiruufi jireenya isaa gaggeeffachuuf qofa itti gargaarama. Afaan dhaloota iirratti xiyyeeffachuun ammoo naannichaafis ta'e hawaasichaatiif bu'aa guddaa qaba. Kanaaf afaan dhalootaa fayyadamuun haasaa makaara baay'ee murteessaa dha. Makaan haasaa hunda kan tokko godhu osoo hin taane afaanirratti afaan biraa tajaajilamuun afaan dhalootaatti aanee kan dhufu yoota'e qofaa dha. Makaa haasaa hawaasa keessatti argamu kana yoo ilaalle hawaasa naannoo sanatti wa'ee makaa haasaa kanaa hubatanii bira gahuu danda'an akka ittiin waliigalan taasiisa.

Hawaasni afaan lama walqixa danda'u tokko afaan irra caalaan of ibsuu danda'utti fayyadamuun hawwaasa kam faan waliigala. Hawaasni afaan tokko qofaarratti xiyyeeffatee afaanuma saatiin waliigaltee gaggeessuun jiraatu tokko guyyaa hawaasa afaan sana hin dandeenye faana walqunnamu makaa haasaa kana uuma. Kanaaf afaan hunda ykn afaan kan naannoo sana jiru fayyadamuufi danda'uun akkuma jirutti ta'ee, afaan hawaasni haala waalta'aa ta'ee jiruun fayyadamuun kallattii kamiinuu hawaasa kam birattis kan nama gammachiisu ta'uu beekuun barbaachisaadha.

Afaan hawaasa tajaajilu tokko iddoo itti fayyadamnuufi haala afaan sana keessatti fayyadamu beekuun barbaachisaadha. Afaan hojii mootummaa keessatti barreessuniis ta'e, dubbisuutiin kan itti fayyadamnu kan waalta'aa ta'eefi hawaasni hundi irratti waliigalee kan fayyadamudha. Makaa haasaa iddoofi haal kamiyyuu keessatti hawaasni ittiin waliigaluuf kan itti fayyadame malee sadarka barreeffamaafi kitaabilee keessattis kan hin maxxanfammedha.

Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa kana keessatti haasaa makaa kan jedhu qorannoo kana keessatti ilaalamee jira. Haata'u malee makaa haasaa kana keessatti kallattii hundumaanuu hawaasni waliigalteesaa keessatti yeroo fayyadamu hanqina jiru guuttachuuf itti fayyadamuurraan kan ka'e makaa uumeejira. Kun ammo sadarkaa haasaa makaa hawaasa sana keessatti uumame waliin walqabata.

Makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasni yeroo hedduu waliigalteedhaaf fayyadamaa ture iddoo makaa haasaa kun hin jiraannetti Afaan fayyadamuurratti niulfaata. Namoota Afaan makaa haasaa baay'inaan hin beekne faana waliigaluun ulfaachuu ni danda'a. Waajjiraalee mootummaa keessatti dhimma kamiifuu yeroo yaadasaa ibsatus ta'e, yeroo nama biraarraa yaada biraa dhaggeeffatu Afaan makaan yoo hin taane dafee hubachuu dhiisuu ni danda'a. Hawaasni makaa haasaan waliigalaa tureefi kan makaa haasaa siruma hin fayyadamne iddoo tokkotti haasaa kan gaggeessan ta'e haala barbaachisaa ta'een waliigaluu yookiin wal hubachuu dhiisuu nidanda'u. Namni iddoo biraarraa dhufee gara Aanichaatti sababa addaatiin jiruufi jireenya eegale dafee hin hubatu. Hawaasni Aanichaas yoo gara naannoo biraa kan deemuu yoo ta'e Afaan naannichaatti dafee baruu dhiisuu ni danda'a. Namoonni hojjetaa mootummaa ta'anii waajjira mootummaa keessatti hawaasa sana tajaajilan yaada isaanii adda baafachuun itti ulfaachuu ni danda'a. Makaa haasaa Afaan Amaaraafi Afaan Oroomoo kanaatiin barreessuun hin danda'amu. Kitaabilee adda addaa haala kanaan maxxansuun waajjiraalee adda addaa keessattis, gara barreeffamaatti jijjiiruun ulfaachuu nidanda'a. Akkasumaas Afaan barnootaa kaassatti itti fayyadamuun yookiin ittiin barsiisuun barsiisaas, ta'e, barattoota ni rakkisa.

Walumaagalatti makaa haasaa Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa hawaasni Aanaa Darraaatti ittiin waliigalaa ture, hawaasa sanaatiif barbaachisaa ta'uusaa ragaan hawaasicharraa argame ni mul'isa. Jiruufi jireenya hawaasichaa keessattis faayidaan inni qabu irra jireessaan kallattii hunda keessatti argama. Hawaasichi gama dinagdeen, siyyaasaan hawwaasicha keessatti tajaajilaa waan jiruuf hawaasichaatiif iddoo guddaa akka qabu ragaalee hawaasicha keessaa funaanaman irraa hubachuun bira gahamee jira.

Wabii

- Addunyaa Baarkeessaa (2010) Natoo: *Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo*, Finfinnee: Mega Printing press.
- Addunyaa Baarkessaa (2011). *Akkamtaa: Yaad-rimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Aarts: B.(1997). *English Syntax and Argumentation*, Oxford: Oxford Iniversity Press.
- Amon. U. (1994). “*Code, Socio-Linguistics*”: In Asher, R.E. (Ed). The *Encyclopedia of Language and Liguistics* .Greate Britain: Pergamon Press Ltd.
- Baily. D.(1994). *Methods of Social Research*.(ed). New York: The free Press.
- Bekam Guluma (2015). Tuujuba: *Saayinsii fi Dandeettiiwwan Afaanii*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Bentahila, A, and Davis, E.D. (1983). *The syntax of Arab, French Code Switching: In: Lingua*.
- Berk-seligson,S,(1986). “*Linguistic constraints on intra sentential, code switching: A study of Spanish Hebrew bilingualism*”: In: Language in Society.
- Bikila Ashenafi (2008). “*Code switching in Afan Oromo and English*”. MA Thesis (Unpuplished), Addis Ababa University.
- Blom.J .P. and Gumperz.J. (1971). *Social Meaning in Linguistic Structure; Code Switching in Norway; In J. Gumberze .ed Language in Social Gruoups*. Stan ford University press.
- Bokamba, (1988)”*Code mixing language variation, and Linguistic Theory; Evidence from Bantu Languages*” In; Language.
- Brown, P and Yule G (1983). *Discorse Analysis*. Cambridge: Cambridge Universty Press.

- Choi.J. (1991) . *Korean English Code Switching; Switch Alpha and Linguistic constraintis*; linguistics.
- Clark. H. H. (1996). *Using Language*. Cambrige: Cambrige University Press.
- Clyna.M. (1987). *Constraint up on Code switching; How Universal are they?* Linguistics.
- Crystal.D.91987). *The Camberage Encyclopedia of Language*.Cambridgel: Cambridge University press.
- Dawit Bekele (2004). *An Observation on Linguistic Aspects of code switching between Amharic and Kafinan*. MA Thesis (Unpuplished), Addis Abeba University.
- Denison .N. (1971) *Some Observvation on Language Variety and Plurilingualism; In E. Arden.ed .Social Anthropology and Language*.London: Tauistock; also in Pride and Holmes (1972), 65-77.
- Eldridge, G. (1996). “Code switching in Turkish Secondary School: ELT Journal V.50, 4.
- Fasold.R. (1984).*The Sociolinguistics of Society*; Oxford: Black well.
- Fasold.R. (1990) *The Sociolinguistics of language* oxford Blak well.
- Fish man, J.A. (1971),”*The relationship between micro-and macro-Sociolinguistics in the studyof who speaks what language to whom and what*” In Pride,J.Brork,Oxford University Press.
- Finch, G. (2005). *Key Concepts in Language and Linguistics 2nd (edition)* . Houndsnills, Basingstoke, Hampshire. New York: Palgravave. Macmillan
- Gingras, R. (1974). *Problems in the Description of Spanish/English Intera sentential Code Switching*.In *South West Areal Linguistics*, Ed. By G.A. Bills .PP.167-174.San Diego; Institute for Cultural Pluralism.
- Grojena, F.(1982) *Life with two language AnIntroduction Bilingualism*.London;Haruard university Press.

- Gudykunst, W. and Kin, Y. (2003). *Communicating with Strangers an approach to intercultural communication*. New York: MC Graw Hill.
- Heath, J. (1989). *From Code Switching to Borrowing: Foreign Diglossic Mixing in Moroccan Arabic*. London: Kegan Poul International.
- Holmes, J. (1992). *An introduction to Socio linguistic*: London and New York: Long Man
- Heller, Monica. (1988). *Code Switching, Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mountonde Gruyter.
- Kothari, CR. (2004) .*Research Methodology. Methods and Techniques, 2nd (EDT)*, India: New Age International Ltd. Labove (1971). *The Nation of system in Creale studies*; In Hymes (1971a; 447-72).
- Luisa Duran The Code Switching Notion Monica Heller.(1992).Contributer to the above articles.On line.
- Lyons .J. (1981). *Language, Meaning and Context*. London: Fontan.
- MC Cormick .K. (1994a) .Code Switching and Mixing; ELL; 581-7. (1994b).Gender and language.
- Mekacha, D.K. (1993).The socio linguistic impact of Kiswahili on ethnic community languages in Tanzania: A case study of Ekinata. Bayreutn: African Studies.
- Milki Mamo (2008). A Study of Student Turn Taking and Code Switching on Group Work Interaction 10 + 1 Student in Focus. MA Thesis (Unpublished), Addis Ababa University.
- Mrers. Socttn. (1997). "We just mix: CS in South Africa to Wnsn Intyernational Journal of the Society of Languages. Maha. Ennag and Joshue. A Fishman(eds.), 65-69. New York: Moutonde Gruyter.
- Mulugeetaa Warquu (2013). Qaaccessa Fayyadama Afaan Oromoo Haala Mana Murtii Aanaa Dandii. MA Thesis(Unpublished), Addis Ababa University.

- Pfaff, C, (1979) "Constraints on Language Mixing; Intra sentential Code switching and Borrowing in Spanish/English". In *Language*, 55:291-318.
- Romaine .S. (1995). *Bilingualism* 2nd edition. Oxford: Black well.
- Romanina.S. (1989) .*Bilingualism*. Oxford: Black well
- (1988). *Pidgin and Creole Language*. London: Longman.
- Tilahun Gemta (1989). *Ormo-English Dictionary*. Addis Ababa: Addis Ababa University Press.
- Williams.F. (1973). Some Research Notes on Dialect Attitudes and Stereotypes. In shuy, R. and Fasild W. eds. *Language Attitudes Current Trends and prospects*, Washington: Georgetown University press. 113-28.
- Zealelem Leyew (1998). "Code switching: Amaharic English" In *Journal of African Cultural studies*.